

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DEVİRİM SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASI
(1979 – 2005)

(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman
Doç. Dr. Birol AKGÜN

Hazırlayan
İsmail YURDAKURBAN
004229001005

KONYA
2007

ÖZET

1979 yılında İran’da yaşanan devrim sadece asırlardır süren monarşi geleneğini değil, İran’ın iç ve dış politikasını da kökten değiştirmiştir. Şah zamanında ABD ve İsrail’in bölgedeki en önemli müttefiklerinden biri olan İran, devrimden sonra bu iki ülkenin hasmı haline gelmiştir.

Aslında devrimin seyrine baktığımızda bunun İslam Devrimi’nden çok Şah yönetimine karşı yürütülen topyekün bir muhalefet hareketi olduğu görülmektedir. Zira devrime destek veren gruplara bakıldığında liberallerden ılımlı İslamcılara, komünistlerden radikal İslamcı kanada kadar birbirlerinden çok farklı birçok grubu bir arada görmekteyiz. Devrimden sonra Humeyni’nin yeteneğinin de etkisiyle radikal İslamcı kanat yönetimi ele geçirmiştir.

Devrim sonrası İran dış politikasına yön veren faktörler “tam bağımsızlık”, “batı karşıtlığı” ile “rejimin güvenliği ve ihracı” olmuştur. Kurulan yeni rejimin diğer Müslüman ülkelere de ihraç edilme çabası bölge ülkelerinde tedirginliğe sebep olmuş, bu yüzden de İran yalnızlığa itilmiştir. ABD ise bölge ülkeleri üzerindeki İran korkusunu canlı tutarak bu coğrafyada birçok üs elde etmiştir.

Humeyni döneminde uluslararası alanda yalnızlığa itilen İran, Irak ile yapılan savaşta da bunun sıkıntısını fazlasıyla çekmiştir. Humeyni’nin ölümünden sonra Rafsancani ve ardından Hatemi’nin cumhurbaşkanlığı dönemlerinde İran dışı açılma hususunda daha istekli politikalar izlemiştir. Bilhassa Hatemi dönemindeki gelişmeler nedeniyle Humeyniciliğin bitmeye başladığı yorumları bile yapılmıştır. Ancak Hatemi’den sonra cumhurbaşkanlığına seçilen Ahmedinecad’ın sert söylemleri ve uzlaşmaz üslubu nedeniyle İran’da aslında pek bir şeyin değişmediği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran Devrimi, Humeyni, Şia, Rejim İhracı, Nükleer Silahlanma

ABSTRACT

The Iranian revolution in 1979 did not only collapse the ancient tradition of monarchy but it also produced profound change in domestic and foreign policy of Iran. Iran, which was, a prominent ally of the USA and Israel during Shah Dynasty, has become deeply antagonistic following the revolution.

When we look at the course of the revolution, it can be considered a massive opposition to Shah dynasty rather than an Islamic revolution since the supporters of the revolution include many different circles ranging from liberals to moderate Islamists or from communists to radical Islamists. After the revolution, Islamic circles seized the power due to the Ayatollah Khomeini's charisma and ability

After the revolution, the principles of the Iranian foreign policy have become ‘independence’, ‘anti-westernism’ and ‘safeguarding and export of the regime’. Due to the efforts of exportation of the newly founded regime to other Islamic countries, Iran has been isolated while USA has gained many bases in countries in the region by keeping the fear of Iran alive.

Iran, which was isolated during the Khomeini period, suffered from this isolation during its war with Iraq. After Khomeini’s death, Rafsanjani and Khatami successively followed foreign policies of expanding relations with the world. Especially during the Khatami period, there were even comments about death of Khomeinism. However, the harsh comments and irreconcilable attitudes of Ahmadinejad, the current president of Iran elected after Khatami have showed that very little has changed in Iran.

Keywords: Iran Revolution, Khomeini, Shia, Export of the Regime, Nuclear Arming

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM İRAN İSLAM DEVRİMİ

1.1.Devrim Öncesi İran Dış Politikası.....	4
1.2. Devrimin Nedenleri ve Oluşumu.....	6
1.2.1.Devrimin Nedenleri.....	6
1.2.1.1.Ekonomik Nedenler.....	7
1.2.1.2.Sosyal ve Kültürel Nedenler.....	7
1.2.1.3.Dini Nedenler.....	8
1.2.1.4.Siyasi Nedenler.....	9
1.2.2. Devrimci Güçler ve Özellikleri.....	10
1.2.3. Şah'ı Destekleyen Gruplar.....	11
1.2.4. Devrimin Seyri.....	11
1.3. Devrim Sonrası İran Dış Politikasına Yön Veren Faktörler.....	13
1.3.1. Tam Bağımsızlık.....	13
1.3.2. Batı Karşıtlığı.....	14
1.3.3. Rejimin Güvenliği ve İhracı.....	15

İKİNCİ BÖLÜM HUMEYİNİ DÖNEMİ: KURUCU YILLAR

2.1. Humeyni Dönemi İç Politikadaki Gelişmeler.....	18
2.2. Humeyni Dönemi İran Dış Politikası	20
2.2.1. Genel Çerçeve.....	20
2.2.2. ABD ile İlişkiler ve Rehineler Krizi.....	21
2.2.3. İran-İrak Savaşı.....	23
2.2.4. Bölge Ülkeleriyle İlişkiler.....	24
2.2.5. Türkiye ile İlişkiler.....	26
2.2.6. AB ile İlişkiler ve Salman Rüşdi Olayı.....	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
RAFSANCANI DÖNEMİ: İDEALİZMDEN PRAGMATİZME

3.1. Genel Çerçeve.....	30
3.2. Körfez Savaşı'nın Etkileri.....	31
3.3. Sovyetler Birliği'nin Dağılması ve Yeni Cumhuriyetlerle İlişkiler.....	32
3.4. Türkiye ile İlişkiler.....	33
3.5. ABD ile İlişkiler.....	35
3.6.AB ile İlişkiler.....	36

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HATEMİ DÖNEMİ: REFORMİZM ve BARIŞ ARAYIŞLARI

4.1. Genel Çerçeve.....	38
4.2. Bölge Ülkeleriyle İlişkiler.....	40
4.3. AB ile İlişkiler.....	41
4.4. ABD ile İlişkiler.....	42
4.5. Türkiye ile İlişkiler.....	44

BEŞİNCİ BÖLÜM
AHMEDİNECAT DÖNEMİ: RADİKALİZME DÖNÜŞ

5.1. Genel Çerçeve.....	46
5.2.ABD ile İlişkiler.....	47
5.3. Bölge Ülkeleriyle İlişkiler.....	48
5.4. Türkiye ile İlişkiler.....	51
5.5. Nükleer Silahlanma Problemi.....	52

SONUÇ: İRAN DIŞ POLİTİKASINDA SÜREKLİLİK ve DEĞİŞİM	61
---	----

KAYNAKÇA.....	64
---------------	----

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BAE: Birleşik Arap Emirlikleri

BM: Birleşmiş Milletler

BOP: Büyük Ortadoğu Projesi

CENTO: Merkezi İşbirliği Teşkilatı

CIA: Central Intelligence Agency

FKÖ: Filistin Kurtuluş Örgütü

IMF: International Monetary Found

KİK: Körfez İşbirliği Konseyi

NATO: North Atlantic Treaty Organization

OECD: Organization for Economic Co-operation and Development

OPEC: Organization of Petroleum Exporting Countries

RCD: Regional Cooperation for Development

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

UAEK: Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu

WTC: World Trade Center

WTO: World Trade Organization

GİRİŞ

1979 yılında İran’da yaşanan devrim tüm dünyanın dikkatini bu sıcak bölgeye yeniden çekmişti. İran halkı kendi tarihlerinde benzerine rastlanmayan bir olayı gerçekleştirmiş, yüzlerce yıllık monarşi geleneği olan İran, bir anda yeni bir yönetim biçimine kavuşmuştu. İslam devrimi ile birlikte İran’ın iç ve dış politikası da tamamen yeniden şekillenmişti.

Aslına bakılırsa İran’da böyle bir devrimin yaşanacağı birkaç yıl öncesinden itibaren belli olmaya başlamıştı. Halkta ve özellikle Şii din adamlarında görülen huzursuzluk ve kıpırdanma yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştı. Tepkiler dillendirilmeye ve sokaklara yayılmaya başlamasıyla bunun sıradan bir huzursuzluk olmadığı da ortaya çıkmıştı. Bu gerçeği göremeyen Şah ve çevresindekiler ile Şahın batılı müttefikleri, en başta da Amerika olmuştur. Gerçekten de Şah yönetimi ve müttefikleri Amerika son ana kadar bu çapta bir toplumsal olayın olabileceğine ihtimal bile vermemişti. Şah, devrimden önce yaşanan birkaç olayda ya bunları ordu ve SAVAK¹’ın yardımı ile bastırma yoluna gitmiş, ya da kendisi ve rejim için tehlike olarak gördüğü kişileri hapsederek veya sürerek sorunları bertaraf etmeye çalışmıştı. Ama olaylara bakıldığında bunun günübürlük uygulamalarla ve baskıyla çözümlenemeyeceği anlaşıldığında Şah ve rejimi için her şey bitmişti.

Toplumu bu denli rahatsız eden ve eşine az rastlanacak bir devrimin gerçekleşmesini sağlayan nedenleri anlayabilmek için öncelikle devrime destek veren grupların yapısına bakmak gerekir. Devrim, İran halkı içinde en muhafazakârlardan en liberallere, en ılımlılardan, aşırı sol gruplara hatta komünistlere kadar birbirlerinden çok farklı grupların ittifakı ile başarı kazanmıştır. Birbirlerinden çok farklı, hatta birçok konuda birbirlerine zıt ve uzlaşamaz olan bu grupları bir araya getiren şey, Şah rejiminin uygulamaları ve bu uygulamaların toplumun her kesiminden aldığı tepkiler olmuştur. Tabii bu arada ülke içinde Şahı destekleyen gruplar da yok değildi, en başta ordu olmak üzere, saray bürokrasisi, zenginler, büyük toprak sahipleri gibi gruplar da Şahı destekleyenler arasındaydı. Ne var ki bunların hiçbirisi Şahı ve rejimini kurtarmaya yetmedi, devrim süreci içinde ya saf değiştirdiler veyahut ülkeyi terk etme yoluna gittiler.

Devrim, ekonomik, sosyal, siyasal ve dini nedenler olarak sınıflandırabileceğimiz birçok nedenin bir araya gelmesiyle meydana gelmiştir. Halk ekonomik yönden kötü

¹ SAVAK: İran’da 1950’li yıllarda Şah tarafından kurulan gizli güvenlik örgütü. CIA ajanları tarafından eğitilen Savak ajanları devrime kadar Şah yönetiminin koruyucusu olmuştur.

durumdaydı. Ülkenin en önemli gelir kaynağı olan petrolden elde edilen gelirin toplumun her kesimine dengeli dağıtılamaması, ülke içinde gelir dağılımı açısından bir uçurum oluşturmuştur. Şah rejiminin Amerika ve İsrail'den aldığı yüklü miktarda silaha yapılan harcamaları da ekonomiyi olumsuz yönde etkilemekteydi. Buna bir de gittikçe artan yolsuzluk iddialarının eklenmesiyle birlikte Şah rejimi, maddi yönden sıkıntı içinde yaşayan halkın iyice tepkisini çekiyordu.

Şah rejiminin baskıcı tavrı ve saray erkânının halktan kopuk yaşam tarzı da toplum içinde huzursuzluklara yol açıyordu. Monarşiyi korumak adına ordu ve SAVAK'ın takındığı baskıcı tutum ülkedeki tüm meşru eleştiri yollarını tıkamakta, bu da toplumda gerginliğe neden olmaktaydı. Şah ve çevresinin toplumun değerlerinden uzak, şaşalı batı tarzı yaşantısı da büyük bölümü Müslüman olan halkı rahatsız etmekteydi

Bütün bu saydığımız nedenlere İran halkının %89'unun bağlı olduğu Şii inancının mücadeleci yapısı eklenince geriye devrim için gerekli bir tek şey kalıyordu; liderlik. İşte bu anda Humeyni'nin karizmatik yapısı ve sert üslubunun devreye girmesiyle de devrimin tüm yapı taşları yerine oturmuş oluyordu. Humeyni'nin önderliğinde yeni ve daha önce ülkede benzeri yaşanmamış bir devrim deneyimi yaşanmıştır.

Devrim ile birlikte İran'ın iç ve dış yapısında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Öyle ki bu değişim, devrim öncesi ve sonrası ile siyah ile beyaz kadar keskin ve zıt yapıdadır. Devlet yönetiminde yüzlerce yıllık monarşinin izleri tamamen silinmiş, Şii inancının egemen olduğu ve Humeyni'nin bizzat kendisinin eseri olan “Velayet-i Fakih” kuramının etrafında, dünyanın hiçbir yerinde örneği olmayan dini nitelikli bir siyasi rejim kurulmuştur. Kurulan bu yeni siyasi rejimin söylemlerinin de uluslararası nitelikte oluşu bölgede Müslüman nüfus barındıran ve özellikle de monarşik yönetim tarzındaki ülkeleri rahatsız etmiştir.

İran'da İslam Devrimi ile birlikte ülkenin dış politikası da tamamen değişmiştir. Daha birkaç yıl öncesine kadar dış politikada egemen olan Amerika ve İsrail ile müttefiklik ilişkisi, devrim ile birlikte Amerika ve İsrail karşıtlığına dönüşmüştür. Şah döneminde ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki, Nixon'un deyimiyle “İstikrar Adası” İran'ı, devrimden sonra Amerika'nın en büyük düşmanı haline gelmiştir. Şah döneminin laik ve batı yanlısı İran, nasıl olmuştu da batı ve onun değerlerine savaş açan, sahip olduğu rejimi ihraç etmeye çalışan katı ideolojik bir ülke olmuştu.

İran'ın dış politikasındaki bu keskin değişimin, değişimin nedenlerinin ve sürecinin inceleneceği bu çalışmada öncelikle İran'ın iç dinamiklerini tahlil etme yoluna gidilecektir. Siyasal yapı, ülke içinde gücü elinde bulunduran kişi ve gurupların özellikleriyle bunların arasındaki mücadele incelenip, bunların dış politikaya etkileri analiz edilmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN İSLAM DEVRİMİ

1.1. Devrim Öncesi İran Dış Politikası

Ortadoğu coğrafyası genellikle demokratik devletlere pek alışık değildir. Bölgede yer alan devletler uzun bir zaman ya diktatörlükle ya da monarşi ile yönetile gelmişlerdir. Bundan dolayı, ülkelerin dış politikaları da diktatörlerin kişisel istekleri doğrultusunda şekillenmiştir. İran'ı da bu ülkeler grubuna dâhil etmek mümkündür.² 1502 yılında Safevi hanedanının yönetimine giren İran'daki Safevi idaresi 1736 yılına kadar sürmüştür. Kısa süreli olarak Nadir Şah ve Zand hanedanlığı tarafından yönetilen İran'da 1796 yılında Kaçar kabilesi güçlenerek başkanları Ağa Muhammed Han ülkeyi ele geçirmiştir.³ 1925 yılında Kaçar Hanedanlığının ortadan kalkmasıyla Pehlevi Hanedanlığı kurulmuştur.⁴

İran'ın yakın tarihine bakıldığında devamlı olarak dış müdahalelerin olduğunu görürüz. Jeopolitik konumu yüzünden sürekli olarak büyük güçlerin mücadele sahası haline gelmiştir. Dış politikasında da bu müdahalelerin etkisini izlemek mümkündür. Öyleki I. ve II. Dünya Savaşları esnasında iki defa Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilme deneyimini yaşayan İran, bu tecrübe ile de ihtiyatlı bir dış politika izleme yoluna gitmiştir.

1951 senesinde Pehlevi ailesine rağmen, pazar esnafının desteğini arkasına alan Ulusal Cephe lideri Musaddık'ın başbakanlığa gelmesi ile İran siyasetine yeni bir soluk gelmiştir. İran milliyetçiliği, bütün bu tarihsel tecrübe sonucunda, 1951'de Musaddık'ın şahsında iktidara geldiğinde, iktisadi ve siyasi açıdan tam bağımsızlığı ve “negatif denge doktrini” dediği mutlak tarafsızlığı savunuyordu.⁵ Musaddık, İran'ın petrol kaynaklarının British Petroleum'la yapılan 1933 tarihli sözleşme ile sömürüldüğünü düşünüyor ve bu anlaymayı

² Mehmet Durmuş, “Şahtan Hatemi'ye İran Dış Politikası”, 8 Aralık 2005, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=3&yazi=653>. (25.12. 2006)

³ <http://www.irangezi.com/pages/DCIke-bDDIlgDDlerDD/tarih.php>. (11.04.2007)

⁴ İran tarihi için, <http://ankara.icro.ir/?m=464178c=36830>. (20.12. 2006)

⁵ Gökhan Çetinsaya, “Rafsanjani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar”, **Türkiye'nin Komşuları**, Der: M. Türkeş, İ. Uzgel, İmge Kitabevi, Ankara, 2002 ,s.294.

feshetmek istiyordu. Kendi ifadesiyle “İşkence çeken bu ulusun talihsizliklerinin hepsinin kaynağı sadece petrol şirketidir”⁶ diyerek görüşlerini açıkça ortaya koymuştu.

Musaddık'ın hazırladığı İran petrollerinin millileştirilmesini öngören yasa tasarısı 1951'de meclisten geçti ve Şah, meclisin bu kararıyla daha da güçlenen Musaddık'ı başbakanlığa getirmek zorunda kaldı.⁷ Musaddık'ın İran petrollerini millileştirmesi başta İngiltere olmak üzere ülke petrollerindeki haklarını kaybeden tüm batılı devletler ile arasının açılmasına neden oldu. 1953 yılında CIA ve İngiltere tarafından organize edilen bir operasyonla Musaddık iktidardan devrilir ve Şah ülkeye döner. İran'ın Yirminci yüzyıldaki tek ve kısa demokrasi öyküsü, uluslararası finans çevreleri ve İran'daki işbirlikçileri tarafından dramatik bir biçimde sona erdirilir.⁸

1953 darbesinden sonra İran ile Amerika arasındaki münasebetler hızla artmış, İslam Devrimine kadar İran, ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden birisi olmuştur. Amerikan Başkanı Carter'in 1978 yılındaki İran ziyareti esnasında Niavaran Sarayında kullandığı “Dünyanın en sorunlu bölgesinde, Şah'ın liderliği altında İran bir istikrar adasıdır.”⁹ sözü Amerika-İran ilişkilerinin boyutu ve Amerika'nın İran'a bakışını anlatması bakımından çok önemlidir. Aslına bakılırsa bu tarihte İran içinde Şah'a ve onun müttefiklerine tepkiler artmış, protesto gösterileri düzenlenmeye başlanmıştı bile.

ABD ile yakın ilişkiler kuran İran, aynı zamanda bölge ülkeleri ile de iyi ilişkiler geliştirmeye çalışıyordu. Örneğin 1955 yılında Türkiye ve Irak arasında imzalanan Bağdat Paktı'na aynı yıl Pakistan ve İngiltere ile birlikte İran da katılmıştır.¹⁰ (Daha sonra bu anlaşma Irak'ın çekilmesiyle 1958 yılında *CENTO* ismini alacaktır.) İran, Batı bloğuyla mevcut ilişkilerini geliştirirken Rusya'yı da tamamen ihmal etmek istememiştir. Bunun için Sovyetlerle de ekonomik işbirliğine giderek bu iki süper güç arasında denge politikası takip etmeyi çıkarları açısından vazgeçilmez görmüştür.¹¹

⁶ Daniel Yergin, **Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, (Çev: Kamuran Tuncay), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995, s.524 .

⁷ http://tr.wikipedia.org/wiki/Muhammed_Musadd%C4%B1k. (29.04.2007)

⁸ Cengiz Sürücü, “Otokrasi, Modernite, Devrim: İran'ın En Uzun Yılı”, **Avrasya Dosyası**, Sonbahar, 1999, Cilt:5, Sayı:3.

⁹ Y.A.Çekirge, **Namludaki Karanfilden Şeriata İran**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1997, s.39.

¹⁰ Serkan Taflıoğlu, “İran, Silahlı İslami Hareketler ve Barış Süreci”, **Avrasya Dosyası**; İsrail Özel, Sayı:5 No:1, Sonbahar 1999, s.47.

¹¹ Serkan Taflıoğlu , a .g.e, s.47.

Bu dönemde İran'ın en önemli ticari partnerlerinden birisi de İsrail olmuştur. Şah döneminde İran, İsrail silah sanayinin en önemli müşterileri arasında yer aldığı gibi, İsrail'de; petrol ihtiyacının %75'ini İran'dan temin etmiştir.¹² ABD ile olan yakın ilişkiler gibi İsrail ile olan yakın münasebetler de devrime kadar sorunsuz devam etmiştir. Bu durum İsrail ile çatışma halinde olan Müslüman Arap ülkelerinin olduğu kadar içeride İran halkının da tepkisini çekmekteydi.

Ortadoğu'da patlak veren Arap-İsrail Savaşı'nın ardından gelen 1973 petrol krizinde, OPEC üyesi ülkelerin petrol üretiminin azaltılmasına yönelik kararlarını hiçe sayan İran, bu durumdan istifade ederek bu dönemde petrol üretimini daha da arttırmış ve Batı ülkelerine daha fazla petrol ihraç etmek suretiyle de ekonomisini güçlendirme yoluna gitmiştir. Bu durum Arap ülkelerinin uyguladığı ambargonun yeterince etkili olmamasına sebep olmuştur. 1973 Ekiminden itibaren OPEC'in kartel politikalarının sonucu petrol fiyatları altı ayda % 400 artış göstermiştir.¹³ İran'ın kişi başına düşen akaryakıt ihracatı 1970'te 259\$ iken bu rakam 1975 yılına gelindiğinde 1388\$¹⁴ olmuştur.

1.2. Devrimin Nedenleri ve Oluşumu

1.2.1 Devrimin Nedenleri

İran İslam Devrimi gerek yapılışı ile gerekse daha sonrasında kurulan düzen itibarıyla sıradan bir devrim olmayıp, kendine has özellikleri olan siyasi bir harekettir. Özde, bir din adamı olan Humeyni'nin önderliğinde Şah'a karşı yapılan bir halk hareketi olmakla beraber, birden fazla çıkar gurubunun ortak hareket etmesiyle başarı kazanmış, solcu, yenilikçi, İslami özellikler taşıyan ve tamamen kendine has bir harekettir.

Devrimin nedenlerini incelediğimizde tek bir nedenin değil, ekonomik, kültürel, dini ve siyasi birçok etmenin devrimin oluşumunda etkili olduğu söylenebilir. Bu etmenler üst üste konduğunda ise dünyada daha önce eşine pek rastlanmamış bir halk hareketini meydana getirmiştir.

¹² Mesut .H. Caşın, "İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları", **Avrasya Dosyası**, Sonbahar, 1999, Cilt:5, Sayı:3, s.292.

¹³ Cem Alpar, M.T.Ongun, **Dünya Ekonomisi ve Uluslar arası Ekonomik Kuruluşlar**, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s.238.

¹⁴ Qystein Noreng, "**Petrol ve İslam**", Sabah Kitapları, İstanbul, 1998, s.175.

1.2.1.1. Ekonomik Nedenler

Şah rejiminin en önemli güç kaynağı olan petrol gelirlerinin adaletsiz dağılımı toplum içindeki gelir seviyesi uçurumunu da artırmıştır. İran Devleti'nin en önemli ihraç maddesi olan petrol fiyatlarının özellikle 1973 yılından sonraki hızlı artışına paralel olarak İran ekonomisinde de bir canlanma yaşanmıştır. Bu çerçevede OPEC fiyat artışlarının hemen öncesinde, 180 dolar olan kişi başına düşen milli gelir, ertesi yıl 810 dolara ve bir yıl sonra da 1521 dolara çıkmıştı.¹⁵ Tabii rakamlardaki görünen bu müthiş artışın halkın tüm kesimlerine aynı etkiyi gösterdiği anlamına gelmemektedir. Gerçi toplumun genelinde bir refah artışı meydana getirmiştir ama gelir dağılımındaki dengesizlik nedeniyle zengin kesim bu gelirden aslan payını alırken, toplumun alt gelir grubu artan refahtan daha az pay almıştır. Gelir dağılımındaki bu adaletsizlikten dolayı da sınıflar arasındaki gelir uçurumu artmış, bu da halk arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuştur.

Petrol gelirlerindeki hızlı artışa rağmen Şah'ın silahlanmaya yaptığı büyük çaplı harcamalar nedeniyle elde edilen gelirden halkın tam olarak faydalanması da mümkün değildi. İran'ın askeri harcama tutarı 1970 yılında 2.672 milyon ABD doları iken, bu rakam 1975'te 18.686 milyon ABD dolarına çıkmıştı.¹⁶ Silahlanmaya ve genel olarak savunmaya yapılan aşırı harcama özellikle bir kesimi –yabancı şirketler ve onların İran'daki ortaklarını– memnun etmekte, bunların teknisyen, uzman, yönetici ve satış temsilcisi gibi değişik isimler altında İran'a akın etmelerine neden olmaktaydı.¹⁷ İşsizlik oranının yüksek olduğu ülkede birçok yabancı kişi ve kuruluşun bulunması da halkın bu kişilere ve bunların nazarında gelişlerine sebep olduğu gerekçesiyle de Şah'a karşı tepki duymalarına sebep oluyordu.

1.2.1.2. Sosyal ve Kültürel Nedenler

İran devriminin en önemli nedenlerinden birisi de mevcut rejimin yöneticilerinin halkın yaşayışına uzak bir yaşam tarzı sürdürmesi, halktan gelen isteklere kulak tıkaması nedeniyle halk ile yönetim arasındaki bağların giderek kopma noktasına gelmesiydi. Şah'ın Batı tarzı bir ülke hayaliyle yapmış olduğu uygulamalar –balolar, festivaller, şaşalı yapılar–

¹⁵ Tayyar Arı, **Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi**, Alfa yayınları, İstanbul, 1998, s.128.

¹⁶ Qystein Noreng, a.g.e, s.195.

¹⁷ Tayyar Arı, **Basra Körfezi ve...** a.g.e, s.129.

halkı daha çok kızdırmıştır. Şah'ın İran gerçeklerine olan yabancılığı, devrimin sosyo-ekonomik bağlamını yaratan ilerleme programlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁸

Şah'ın bu tarz davranışının ardında yatan nedenlerin başında, onun uzun yıllar yurtdışında yaşamasının ve yabancı eğitimciler tarafından yetiştirilmiş olması gelmektedir. Zira Şah, henüz altı yaşında Fransız bir mürebbiye tarafından bakılmaya başlanmış, on iki yaşında ise eğitimi için İsviçre'ye gönderilmişti. Onun bu birikimi İran halkının yaşam tarzı ile hiç örtüşmüyordu. Amerikan Büyükelçisinin 1950'de söylediği gibi “ Doğulu bir ülke için Şah, fazlaca batılılaşmış bir kişiydi.”¹⁹

Devlet idaresindeki suiistimaller ve adam kayırma haberlerinin artması ve bu tür haberlerin çürütülememesi de toplum içinde hoşnutsuzluklara neden olmaktaydı. İddialar özellikle Saray eşrafı ile ilgiliydi. Yıldırımları en çok, Şah'ın kız kardeşi ve Pehlevi Vakfı Başkanı Prenses Eşref çekiyordu. Kamu yararına faaliyetlerde bulunmak amacıyla tesis edilen vakfın bazı kirliliğe karıştığı rivayetleri yaygındı. Önemli bir iş bağlantısına girmek isteyenlerin, bu vakfa bağışta bulunmadan sonuç almalarının mümkün olmadığı söyleniyordu.²⁰ Bu ve bunun gibi çok sayıda örnek halkın rejime duyduğu güvenin gün geçtikçe azalmasına neden oluyor, rejimin meşruluğu zayıflıyordu.

“Rejimin seçkinleri diye adlandırabileceğimiz bir grubun da açıkça kültürel ve dinsel geleneklere saygısızlık ederek kokuşmuşluk ve gösteriş örnekleri sergilemesi özellikle 70'li yılların ikinci yarısından itibaren, orta ve ortanın altındaki sınıflardan geniş kesimlerin Şah'ın rejiminden kopmasına ve başka bir yönetim arzulamasına neden olmuştur.”²¹

1.2.1.3. Dini Nedenler

İran halkının %89'u Şii, %9'u Sünni²² olmak üzere büyük çoğunluğu Müslüman bir ülkedir. Halkının büyük bölümü Müslüman olan İran'daki Şah yönetiminin uygulamaları ise bu görüntüyle tezat teşkil eder tarzdaydı. Şah'ın ülkede yerleştirmek istediği yaşam tarzı halkın ve özellikle de Şii cemaate yön veren mollaların tepkisini çekmekteydi. Ayetullah'ın

¹⁸ Mehmet Atay, “İran İslam Devriminde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler”, **Avrasya Dosyası**, Sonbahar,1999, Cilt:5, Sayı:3, s.137.

¹⁹ Daniel Yergin, a.g.e, s.518.

²⁰ Turgut Tülümen, **İran Devrimi Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s.25.

²¹ F.Khosrokhavar, O.Roy, **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, (Çev: İ.Yerguz),Metis yayınları, İstanbul. 2000, s.21.

²² <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/iran.html>. (20.12. 2006)

tanımladığı gibi, bu devrimci hareket, “Amerikan müdahalesinin” ve son elli yıldır İslam’a yapılan baskının doğrudan bir sonucu olarak meydana gelmiş bir “infilaktı.”²³

İran İslam Devriminin ideolojisinin şekillenmesinde önemli roller üstlenen Ali Şeriatî’ye göre eskiden İran halkının edilgen bir yapıda olduğunu, inziva hayatı içinde “Mehdi”nin gelişini beklerken, adaletsiz yönetimlere de halka keyiflerince zulmetme fırsatının verildiğini ifade eder.²⁴ Devrim bu anlamda İran halkının silkinişi ve uyanışını temsil etmesi bakımından önemlidir.

Nüfusunun büyük bölümü Şiiliğin Caferî²⁵ Mezhebine bağlı olan İran halkının bu inancı da devrimi tetikleyen ve başarılı olmasını sağlayan nedenlerden biridir. Son imamın halkla aracılı olarak temas etmesi ve ardından kaybolması lider ihtiyacının ağır bastığı toplumda din adamlarının önemini artırmıştır. Din adamlarının önde gelenlerine “Allah’ın Gölgesi” olarak çevrilebilecek “Ayetullah” adı verilmiştir. İranlı Müslümanlar, din ve dünya işlerinde tabi oldukları Ayetullah’ı taklit etmek durumundadırlar.²⁶ Özellikle, sayıları 5-6 civarında olan Büyük Ayetullahlar (Ayetullah Uzma) olağanüstü etkili olmuşlardır.

Caferî inancının önemli Ayetullahlarından biri olan Humeyni, şaha karşı yürüttüğü mücadeleyi “*velayeti fakih*” tezine dayandırdı. Bu teze göre imamın bulunmadığı toplumlarda siyasi liderliği din adamları yürüteceklerdir. Nitekim İran devriminin başarıya ulaşmasından sonra Humeyni de lider anlamında, İmam olarak anılmaya başlamıştır.²⁷

Humeyni, 1970’lerin başındaki ünlü Velayet-i Fakih: Hükümet-i İslami konuşmalarında, İslam’ın monarşiyle (saltanatla) uyuşamayacağını ilan etti. Monarşinin putperest bir kurum olduğunu ve despotik Emeviler tarafından Roma ve Sasani İmparatorluklarından uyarlandığını söyledi.²⁸

Buna bir de Şiiliğin özünde bulunan mücadelecilik ve başkaldırcılık yapısına Humeyni’nin karizmatik liderlik özelliklerinin eklenmesiyle devrim eşine az rastlanabilecek kitlesel bir etki yaratmıştır

²³ Mark Juergensmeyer, **Yeni Soğuk Savaş: Dini Milliyetçilikler Seküler Devleti Tehdit Ediyor**, (Çev: A.Yalçın), Pınar Yayınları, İstanbul, 2001, s.86.

²⁴ T. Tülümen, a.g.e, s.38.

²⁵ Caferilik hakkında kapsamlı bilgi için bakınız <http://www.al-shia.com/html/tur/caferilik/caferilik.htm>

²⁶ **Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1987, s.105.

²⁷ Y.A.Çekirge, **Namludaki Karanfilden Şeriata İran**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1997, s.40.

²⁸ Ervand Abrahamian, **Humeynizm, İslam Cumhuriyeti Üzerine Derlemeler**, (Çev: M.Toprak), Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s.31.

1.2.1.4. Siyasi Sebepler

Pehlevi rejimi üzerindeki meşruiyet tartışmaları hanedanın iktidara geldiği 1925 yılından yıkılışına kadar İran kamuoyunu devamlı olarak meşgul etmiştir. Baba ve oğul Pehlevilerin gerek iktidara geliş şekilleri, gerekse arkalarında her daim sırttan yabancı desteği nedeniyle halk nazarında genel bir kabulden yoksun kalmışlardır.

Şah dönemi İran'ının siyasi yapısı toplumsal katılımı reddeden baskıcı bir yönetim tarzı şeklindeydi. Halkın yönetime aktif olarak katılamaması beraberinde siyasi anlamda hoşnutsuzluğu da getirmiş, ama bu hoşnutsuzluğun dışa vurumu ordu ve SAVAK'ın baskısı nedeniyle pek de mümkün olamamıştır.

Devrimin siyasal nedenlerinin bir tanesi de Şah rejiminin dış politikadaki tercihleridir. Önceleri İngiltere, sonrasında ise ABD ve İsrail ile yakın ilişkiler içinde olan Şah ve çevresinin aksine İran halkının büyük bölümü bu yakınlaşmayı tasvip etmemekte, bu ilişkinin İran'ın bağımsızlığına ve Müslüman bir ülkenin gereklerine ters düştüğü düşüncesini taşımaktaydılar.

1.2.2 Devrimci güçler ve Özellikleri

Devrim öncesi İran'daki siyasi muhalefeti altı grupta toplamak mümkündür: Radikal İslamcılar, İlmli İslamcılar, Milliyetçiler, Liberaller, İlmli Solcular ve Radikal Solcular.²⁹

Birbirleriyle taban tabana zıt birçok farklı düşüncenin temsilcilerinin ortak mücadelelerinin ürünü olan bu devrim, ulema ile bazari³⁰ sınıfının toplumsal ittifakı ile oluşmuştur. Daha ziyade muhafazakâr kimlikleri ile tanınan bu grupların devrime öncülük ederek yönlendirmesi bu devrimi ilginç kılan özelliklerin sadece bir tanesidir. Kepel'in ifadesiyle, İran Devrimi'nin kendine özgü karakteri, iktidarın ele geçirilmesine kadar farklı hatta karşıt toplumsal sınıfları birleştirme ve her tür diğer rakip ideolojiye karşı İslamcı siyasal söylemi bu seferberliğin baş aracı haline getirme kapasitesindendir.³¹

²⁹ T. Arı, **Basra Körfezi ve...** a.g.e, s.134–135.

³⁰ Bazari: İran'da kalabalık bir nüfus oluşturan esnaf sınıfı

³¹ Gilles Kepel, **Cihat, İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi**, (Çev: H.Bayrı), Doğan Kitap, İstanbul, 2001, s.121.

İslamcı söylemin bu zaferi, Humeyni'nin, başlangıçta Şah'a ve rejimine karşı nefretle güdülenen bir hareketin dini ve hatta laik bileşenlerini bir arada tutma kapasitesi sayesinde mümkün olmuştur.³²

1.2.3 Şah'ı Destekleyen Gruplar

Şah'a karşı en sağdan en sola kadar değişik fraksiyonların oluşturduğu bu yelpazeye rağmen o dönemde Şah'ı ve onun temsil ettiği otoriteyi destekleyenler de yok değildi. Bu gruplar arasında ilk olarak sayabileceğimiz grup Şah'ın devamlı övündüğü İran ordusu ve Şah tarafından özel olarak kurulan iç güvenlik örgütü SAVAK mensuplarıdır.

Şah devlet içinde kendi aleyhinde gelişebilecek oluşumları engellerken, Şah'ın yokluğunda ait oldukları kurumları koruyacak, onlar için mücadele edecek bir devlet elitinin oluşmasını da engellemiştir. Şah 1979 Şubatında ülkeden kaçtığında, ne ordu ne de polis devlet adına hareket edecek motivasyonu bulamamıştır.³³ Bunlar son ana kadar Şah'ı desteklemelerine rağmen düzeni korumada pek başarılı olamamışlar, aslına bakılırsa bu durum bir anlamda devrimin daha fazla kanlı geçmesini önlemiştir.

Monarşiyi destekleyen gruplardan bir diğeri de nüfusları oldukça kalabalık olan zengin sınıf olmakla beraber, Şah'ın bunları harekete geçirmeye yönelik hiçbir şey yapmadığı görülmektedir.³⁴ Bunların dışında yer alan bazı çevreler de Şah'ı desteklemekle birlikte devrim süreci içinde saf değiştirerek devrimci güçlerin yanında yer almışlardır.

1.2.4 Devrimin Seyri

Humeyni Şah'ın acımasız yönetimini, bir taraftan halk yığınları yoksulluk içinde kıvrılırken Şah ve yakın çevresinin lüks içinde yaşamasını sık sık eleştirmiş ve bu eleştiriler halk tarafından benimsenmişti.³⁵ Humeyni'nin halkın isteklerine tercüman olması ve onları

³² G. Kepel, a.g.e, s.123.

³³ Cengiz Sürücü, a.g.e, s.43.

³⁴ T.Arı, **Basra Körfezi ve...** a.g.e, s. 133.

³⁵ Y.A.Çekirge, a.g.e, s.42.

harekete geçirmeye yönelik ifadeleri Şah ve yakın çevresini rahatsız etmiş, böylelikle de 4 Kasım 1965'te Humeyni'nin sürgün hayatı başlamıştı.³⁶

Sürgün yıllarının ilk aylarını Türkiye'de geçiren Humeyni, buradan Irak'ın Şii nüfusunun yoğun olarak yaşadığı Necef kentine geçmiş ve uzun yıllar burada ikamet etmiştir. Irak'taki sürgün yıllarında da rejime karşı eleştirilerini sürdüren Humeyni, Şah'ın etkisiyle kendisini baskı altına alan Irak yönetimi nedeniyle bu ülkeden ayrılmak zorunda kalmış ve sürgün yıllarının son bölümünü geçireceği Paris'e gitmiştir.

Halkın başta siyasi ve ekonomik hoşnutsuzluklarına rağmen 70'li yılların ikinci yarısından itibaren petrol gelirlerinde yaşanan azalma ve bunun getirdiği büyümenin yavaşlamasının ardından Şah rejiminin aldığı sert ekonomik tedbirlerle başlayan gerginliğe kadar rejim büyük bir tehlikeye maruz kalmadan yoluna devam etmiştir.

Devrimin ilk belirtileri 1977'nin ilk ve sonbaharında, Ulusal Cephe ile bağlantısı olan kişilerin Şah'a ve Başbakan'a yazdıkları mektuplarla, durumun kötüye gittiğini belirterek rejimi eleştirmeleriyle birlikte görülmeye başlamıştır.³⁷ Tabii içeride ve dışarıda durumun ciddiyeti tam olarak kavranamamış, olayın boyutunun büyüklüğünü fark edemeyen rejim, köklü önlemler alma yoluna gitmemiştir.

Şah'a karşı çalkantıyı devrim hareketine dönüştüren ve bu hareketi hemen İslamcıların yönetimi altına sokan coşku anı, Ocak 1978'de Tahran'daki bir gazetede, o sırada Irak'taki Necef'te sürgünde olan Humeyni'ye hakaretamiz bir makalenin yayınlanması gibi beklenmedik bir olay vesilesiyle başlayıvermiştir.³⁸ Bu tarihten itibaren ülke çapında büyük protesto gösterileri olmuş, halk her fırsatta sokaklara dökülmüştür.

Göstericiler, sıkıyönetime rağmen "Toplar, tanklar, makineli tüfekler bizi durduramaz" pankartlarıyla, "*Şeytanı Bozorg Amrika*" (Büyük Şeytan Amerika) ve "*Allahu Ekber, Humeyni Rehber*" sloganları ile ana caddelerde yürüdüler.³⁹ Gösterilerin ülke çapına yayılmasında kuşkusuz Humeyni'nin yönlendirmelerinin etkisi büyüktü. Humeyni ülke dışında olmasına rağmen direktifleri hızlı bir şekilde İran içinde yayılıyordu. Bunda

³⁶ <http://www.irankulturevi.com/turkce/tarih/imam.htm>. (28.04.2007)

³⁷ T.Arı, **Basra Körfezi ve...** a.g.e, s.136.

³⁸ G. Kepel, a.g.e, s.121.

³⁹ Y.A.Çekirge, a.g.e, s.66.

Humeyni'nin yayınladığı bildiri ve kasetlerin hızla elden ele dolaşmasının etkisi büyüktür. Bu yüzden kimi Batılı çevreler devrime “*Kaset Devrimi*”⁴⁰ adını vermişlerdir.

1 Ocak 1979 günü, Şah tedavi olmak ve dinlenmek amacıyla birkaç gün içinde yurtdışına gideceğini açıkladı.⁴¹ Olayların gelişimine bakıldığında bu seyahat hiç de şaşırtıcı gelmemişti. Zira toplumun büyük bir bölümünde Şah'ın ülkeyi terk edeceği inancı yerleşmeye başlamıştı. 16 Ocak 1979 tarihinde beklenen gelişme gerçekleşti ve Şah ile eşi İmparatoriçe Farah Diba ülkeden ayrıldılar.

Şah'ın sonunun herkese sürpriz gelecek şekilde aniden gelmesi başta Amerikalılar olmak üzere tüm dünyayı şaşırtmıştı. Şah'ın devamlı olarak övünç kaynağı olan Amerikan destekli modern ordusu da tercihini son anda devrimden yana kullanmıştır..

1 Şubat günü saat 09.00'da Humeyni ve çevresini İran'a getiren uçak Mehrabad havaalanına iniyordu. İran televizyonu, ilk defa Şah'ın resmini göstermeden ve İran Milli Marşı'nı çalmadan, başka bir marşla yayına başladı.⁴² Humeyni kendini bekleyen coşkulu kalabalık ile 14 yıl önce ayrılmak zorunda bırakıldığı İran'a oldukça gösterişli bir şekilde dönmüş oldu.

Humeyni'nin İran'a döndükten beş gün sonra düzenlediği bir basın toplantısı ile Mehdi Bazargan'ı geçici olarak başbakanlığa atadığını ilan etmesiyle birlikte enteresan bir durum ortaya çıktı. Tahran'ın ortasında birbirine sadece birkaç kilometre uzakta iki hükümet ortaya çıkmıştı⁴³. Hâlihazırda başbakanlık görevinde bulunan Bahtiyar bile bu durumu bir şaka olarak kabul ettiğini belirtmiş ve ciddiye almadığını ifade etmiştir. Bahtiyar'ın bu kadar rahat olabilmesinin sebebi idaresi altındaki ordu idi. Tabii o da Şah gibi bir yanılğı içine düşmüştü, zira Bahtiyar'ın güvendiği İran ordusu adım adım gelen devrimi engelleyebilecek durumda değildi. Nitekim Şubatın 11'inde yaşanan kanlı çatışmalardan sonra yönetim devrimcilere geçti.⁴⁴ İmam Humeyni yayınladığı bir bildiri ile mevcut yönetimin düştüğünü ilan etti. Bu arada Bahtiyar'ın da ülke dışına kaçtığı anlaşıldı.

⁴⁰ Cengiz Çandar, **Dünden Yarına İran**, Yalçın yayınları, İstanbul, 1981, s.62.

⁴¹ A.g.e, s. 77.

⁴² T.Tülümen, a.g.e, s.57.

⁴³ Cengiz Çandar, a.g.e, s.18.

⁴⁴ Y.A.Çekirge, a.g.e, s.134.

1.3. Devrim Sonrası İran Dış Politikasına Yön Veren Faktörler

1.3.1. Tam Bağımsızlık

İran'daki Humeyni rejiminin komünizme, Hristiyanlığa, ateizme ve laik devlet anlayışına karşı olduğu bilinmektedir. Bu rejim, İran halkına belli doğrultuda bir ruh vermiş ve kişilik kazandırmıştır.⁴⁵ Humeyni'nin kendi ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, İran dış politikası iki amaca yöneliktir. Bunlardan biri, Doğu ve Batı'nın yaşam şeklini dini inanç eksikliğinden dolayı reddetmek, diğeri ise devrimin diğer bölge ülkelere yayılmasıyla İran'ın hem İslam dünyasının en güçlü üssü olmasını sağlamak hem de bölgede tek egemen güç haline gelmek.⁴⁶

İran, yakın tarihi boyunca devamlı yabancı müdahalesine maruz kalmıştır. Jeopolitik konumu İran'ın hem kilit bir ülke olmasını sağladı hem de büyük güçler arasındaki mücadele alanı haline geldi. İran milliyetçiliği ya da “milli hafızası” İran'da büyük hasarlar bırakan bu tarihsel tecrübe ile beslendi.⁴⁷ Yabancı güçlerin kendi çıkarlarına göre yönlendirdiği İran, 19. yüzyılda yarı İngiliz-Rus sömürgesiydi.

ABD'nin 1953 yılında CIA vasıtasıyla milliyetçi Musaddık'ı devirip Şahı yeniden başa geçirdiği İran için 1979 devrimi, yarı sömürge geçmişinden silkinip bölge ve Müslüman ülkeler için örnek ülke olma yolunu açmıştır. İran devrim sonrasında temel slogan olarak ne doğu ne batı (neither east nor west) sloganını benimsemiştir.⁴⁸

1.3.2. Batı Karşıtlığı

İran devrimi ülkenin dış politika felsefesinde köklü değişiklikler yapmıştır. Devrimden önceki yıllarda İran dış politikasına egemen olan ABD ile birlikte hareket etme politikası terk edilmiş, Amerika ve İsrail artık İran için en önemli rakip ülkeler haline gelmiştir.

⁴⁵ Muzaffer Erendil, **Çağdaş Ortadoğu Olayları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s.46.

⁴⁶ T.Arı, **Basra Körfezi ve...** a.g.e, s.147.

⁴⁷ Gökhan Çetinsaya, “Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorunu”, **Seta İran Dosyası**, http://www.setav.org/ST2_706_SETA_Iran_Dosyasi.pdf (20.01. 2007)

⁴⁸ Stephen C. Fairbanks, “Iran: No Easy Answers”, **Journal of International Affairs**, Vol: 54, No: 2, 2001, s. 448.

İslam Devrimi'nin gelişiminde ve başarılı olduktan sonra İran'da batı karşıtı, özellikle de ABD, İsrail ve İngiltere aleyhinde sloganlara ve uygulamalara sıkça başvurulmuştur. Şah döneminden kalan ve batıyı çağrıştıran tüm imgelere karşı bir tepki mevcuttu. Örneğin İngiliz Sefaretinin yanındaki Elizabeth Caddesine, İngiliz hâkimiyetini protesto etmek amacıyla ölüm orucu sonunda ölen İrlanda Cumhuriyet Ordusu lideri Bobby Sands'ın adı verilmişti.⁴⁹

İslam devrimi ile birlikte İran- FKÖ ilişkileri Şah döneminin aksine hızla gelişmiştir. Bu arada FKÖ lideri Arafat'da yeni dönem İran'ını ilk ziyaret eden liderlerden biri olmuştur.

İhtilali takiben İran, İsrail ile ilişkilerini kesmiş ve Tahran'da görevli 22 İsrail diplomatı ülkeyi terk etmişti. İran'ın bütün önemli şehirlerini ziyaret eden Arafat'ı halk büyük bir coşku ile karşıladı.⁵⁰İhtilalcilerin bir bölümünü kamplarında yetiştiren FKÖ'ye yardımcı olacakları anlaşılıyordu. Yaser Arafat'ın ziyareti sırasında, Tahran'daki İsrail Büyükelçiliği'ne FKÖ Bayrağı çekilmiş ve Hani Hasan, İran temsilciliğine atanarak bu binada göreve başlamıştı.⁵¹

Devrimin ilk yıllarını incelediğimizde İran'ın dış politika alanında ABD ve SSCB'nin önderlik ettiği bloklardan uzak durmayı yeğleyen, bunun yerine Üçüncü Dünya Ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmaya çalışan bir çizgide olduğunu görmekteyiz.

1.3.3. Rejimin Güvenliği ve İhracı

Bu yeni dönem, İç politikanın bir yansıması olarak dış politikada da İslami özelliklerin ön plana çıktığı ve rejimin diğer ülkelere ihracının hedeflendiği bir dönem olmuştur. Hazırlanan yeni anayasada da bunu destekleyici ifadeler kullanılmıştır. Örneğin anayasanın 11. maddesine göre; 'Tüm Müslümanlar tek bir millettir. İran İslam Cumhuriyeti İslam dünyasının siyasal, ekonomik ve kültürel birliğini sağlamaya çalışmalıdır'⁵²denilerek yeni kurulan rejimin amacının ne olması gerektiği ifade edilmiştir.

⁴⁹ Robin Wright, **Son Büyük Devrim; Humeyni'den Bugüne İran**, Çev: Ş.Türkömer, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001, s.48.

⁵⁰ T.Tülümen, a.g.e, s.70.

⁵¹ A.g.e, s.75.

⁵²Y.A. Çekirge, a.g.e, s.151.

İran'ın amacının anayasasında da açıkça belirtildiği üzere sadece ülke içine değil, tüm Müslüman âlemine yönelik oluşu, komşu ülkeleri tedirgin etmekle birlikte, Körfez ülkelerinin monarşik yapıda olması, oldukça kalabalık Şii nüfusu barındırmaları nedeniyle de bu ülkeleri fazlasıyla duyarlı hale getirmiştir.

Buna rağmen 1979'dan günümüze kadar geçen sürede rejim ihracı bakımından, geçen yönetimlerin pek de başarılı olamadıkları ortadadır. Humeyni ve onu takip eden ekibinin devrimlerini ihraç etmede çok az başarılı oluşlarını açıklamamızı mümkün kılan başlıca neden de, milliyetçi bir dil yanında, özellikle Şii simge ve imgeleri sıkça kullanmalarıydı.⁵³Bu nedenle devrim ihracı çalışmaları, halkın büyük bölümü Sünni Müslüman olan bölge ülkelerinde beklenen etkiyi gösterememiştir.

Bölge ülkelerindeki Şii nüfusun dağılımına baktığımızda; İran %89, Irak %60–65, Azerbaycan %74, Bahreyn %70, Kuveyt %30, Lübnan %35–40, Afganistan %19, Pakistan %20, katar %20, BAE %16, Suudi Arabistan %5, Tacikistan %5, Suriye %11–12, Yemen %70 oranında Şii nüfus barındırmaktadır.⁵⁴Şii nüfusunun yoğun olduğu ülkelere baktığımızda, bu ülkelerin etnik köken bakımından İrandan farklı oldukları göze çarpmaktadır. Bu ülkeler etnik olarak İran gibi Fars değil, çoğunlukla Arap ve Türk olması da rejim ihracı bakımından milliyetçi bir dil kullanan İran için bir handikaptır. Ayrıca bu ülkeler Şii yoğunlukta olmakla beraber Şiiliğin farklı kollarına mensup olduklarından dolayı da Caferi⁵⁵ inancının hüküm sürdüğü İran'dan farklı bir yapı arz ederler⁵⁶.

İran'ın rejim ihracı bakımından karşılaştığı bir diğer engel de bünyesinde Şii nüfus barındıran ülkelerle olan ikili ilişkilerindeki problemlerdir. Örneğin Şii nüfusun yoğun olarak bulunduğu komşusu Azerbaycan'ı inceleyecek olursak; İran nüfusunun %24'ü Azeri'dir. Bu durum İran ile kuzey komşusu olan Azerbaycan arasında yıllardan beri problem teşkil etmektedir. İran'ın kuzey bölgesinde (Güney Azerbaycan) yaşayan Azeri nüfusun bağımsızlık istekleri nedeniyle İran Azerbaycan'a karşı hep soğuk durmuştur. Bunun en güzel örneğini de Azeri – Ermeni çatışmasında İran'ın takındığı tutumda görmekteyiz. Söz konusu olaylarda İran, aynı dini görüşe mensup olduğu Azerbaycan yerine Ermenistan'ı desteklemiştir ki,

⁵³ E.Abrahamian, a.ge.e, s.23.

⁵⁴ <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/countrylisting.html>. (24.09. 2006)

⁵⁵ İran anayasasında resmi dinin İslam olduğu belirtilmekle birlikte onu takiben geçen 'Jafari Asna Ashari' ifadesiyle de Caferiliğin resmi dini görüşleri olduğu kabul edilmiştir.

⁵⁶ Örneğin İran'ın müttefiki olan Suriye'de bulunan Şii nüfus Nusayri, Yemende bulunanlar ise Yezdi koluna bağlıdırlar.

bugün bile İran ile Ermenistan ilişkileri üst düzeydedir. Bu durum İran için Azerbaycan'a rejim ihracı çabasında en büyük engeldir.

İran'ın problemlili olduğu bir diğeri ÷lke de Birleşik Arap Emirlikleridir. Nüfusunun %16'sı Şii olan BAE ile İran arasında körfezde bulunan üç adanın kime ait olduğu hususundaki anlaşmazlık hala devam etmektedir.

Rejim ihracı bakımından bünyesinde Müslüman halklar barındıran SSCB ile İran arasındaki ilişkilerde, devrimden sonra pek olumsuzluklar yaşanmamıştır. İran-SSCB ilişkileri İran-Irak Savaşı'nın bitiminden sonra daha olumlu ve istikrarlı bir seyir izlemiştir. Dönemin SSCB Dışışleri Bakanı Eduard Sevardnadze'nin Şubat 1989'da Tahran'ı ziyaret ederek Humeyni'yle görüşmesiyle doruğa çıkan Moskova-Tahran arasında güvenlik temelli ilişkiler, İran'ın kuzey komşusundan herhangi bir tehdit algılamadığını; Moskova'nın da İran'ın elindeki İslam kartından endişe etmediğini ortaya koymuştur.⁵⁷

⁵⁷ Atay Akdevelioğlu,"İran'ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası", <http://www.stradigma.com>, Kasım, 2003, Sayı:10.

İKİNCİ BÖLÜM

HUMEYİNİ DÖNEMİ: KURUCU YILLAR

2.1. Humeyni Dönemi İç Politikadaki Gelişmeler

Devrim sonrası İran dış politikası incelenirken mutlak surette iç politik sistemle birlikte incelenmesi gerekir, zira İran'ın iç dengeleri dış politikası üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu özelliği göz ardı ederek yapılacak bir inceleme konunun eksik ve anlaşılmaz olması sonucunu doğuracaktır.

İslam Devriminden günümüze İran'da altı cumhurbaşkanı görev yapmıştır. Bu dönemdeki İran dış politikasını, Humeyni Dönemi, Rafsancani Dönemi, Hatemi Dönemi ve Ahmedinecad Dönemi olarak dört alt döneme ayırarak inceleme nedenimiz bu liderlerin İran dış politikasına yön veren kişiler olması dolayısıyladır. Bunlardan Humeyni hariç, diğer üçü İran'da cumhurbaşkanlığı görevine gelmiş kişilerdir. Humeyni döneminde ise İran'da üç cumhurbaşkanı görev yapmasına rağmen bu dönemde İran'ın iç ve dış politikasına yön veren bizzat İmam Humeyni'nin kendisi olmuştur.

1979 yılı Şubatında devrimin zafere ulaşması ile Şah'ın monarşik idaresi fiilen sona ermişti. Bununla birlikte yeni kurulacak düzenin şekillenmesi gerekiyordu. 30–31 Mart 1979'da İran halkı, tarihinde ilk kez referanduma gitti. Referandum sonucunda, oylamaya katılanların %98,5'i İran İslam Cumhuriyeti'nden yana oy kullandı.⁵⁸ Referandumun ikinci günü Humeyni, İran'ın yönetim biçiminin 1 Nisan 1979 tarihinden itibaren İslam Cumhuriyeti olduğunu açıkladı. Tuhaf olan seçimlerin iki gün sürmüş olması ve henüz sayım tamamlanmadan sonucun açıklanmasıydı.⁵⁹

Devletin yönetim biçiminin resmi olarak belirlenmesinden sonra sıra yeni bir anayasanın hazırlanmasına gelmişti. Bazargan hükümetinin hazırlamış olduğu anayasa taslağı kabul görmeyince yeni anayasanın seçilecek bir kurucu meclis tarafından hazırlanmasına karar verildi. Bu meclisin seçilmesi esnasında devrimi gerçekleştiren gruplar arasındaki

⁵⁸ <http://ankara.icro.ir/?m=464178c=36830>. (20.12. 2006)

⁵⁹ Y.A. Çekirge, a.g.e, s.136.

mücadele iyice su yüzüne çıkmış, sonuçta radikal İslamcılarının ağırlıkta olduğu kurucu meclis seçilerek anayasa metni hazırlanmaya başlamıştı.⁶⁰

Hazırlanan anayasa metni oylanmadan önce, İmam Humeyni yaptığı konuşmalarda evet oyu verilmesinin dini bir görev olduğunu belirterek herkesin bu kutsal vazifeyi yerine getirmesi gerektiğini açıkça ifade etmişti.⁶¹ Böylelikle anayasa, Amerikan Elçiliği'nin basılması olayının gölgesinde 1979 Aralık ayında oylanarak kabul edilmiştir.

Anayasa oylamasından evet sonucu çıkması yeni anayasanın konsensüs içinde hazırlanıp kabul gördüğü anlamına gelmemektedir. Örneğin devrim uğruna en fazla şehit veren Azeri nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgede referanduma katılım fazla olmadı. Çünkü gerek Ayetullah Şeriat Madari'nin, gerek eski Tebriz Valisi Maghaddam Maraghai'nin anayasa taslağının bazı maddeleri, özellikle “Velayeti Fakih” kavramı üzerine yaptığı uyarılar dikkate alınmamıştır.⁶² 1960'lerde Humeyni tarafından ortaya atılan bu kavrama göre kayıp İmam, İslam toplumlarının yönetimini müçtehitlere (fetva yetkisine sahip din adamları) vermiştir. Din bilginleri peygamberlerin mirasçısı oldukları için toplumu yönetmek onların görevidir.⁶³

Şeriatmedari'nin anayasa aleyhinde bir fetva yayınlaması üzerine Tebriz'de olaylar meydana gelmiştir. Devrim Muhafızları olaya müdahale etmiş, sonrasında ise Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi dağıtılarak Şeriatmedari de göz hapsine alınmıştır.⁶⁴

Devrimin öngördüğü siyasal projenin dayandığı “Velayet-i Fakih” kuramı üst düzey Şii uleması tarafından kabul görmemiştir. Humeyni ve öğrencisi Montezari dışında diğer Ayetullahlar bu kuramı hiçbir zaman benimsememişlerdir. Diğer taraftan Ayetullahlardan kabul görmeyen bu kuram “Hucetullah”lar gibi daha alt seviyedeki din adamları tarafından sahiplenilir. Bazı araştırmacılar bunu göz önünde bulundurarak devrimin Ayetullahların değil de “Hucetullahların Devrimi” olduğunu söylerler.⁶⁵

Humeyni döneminde İran İslam Cumhuriyeti'nin üç cumhurbaşkanı oldu: İlk cumhurbaşkanı Ebulhasan Beni Sadr 1981 yılında parlamento tarafından “siyasi açıdan

⁶⁰ T.Arı, **Basra Körfezi ve...** a.g.e, s140–141.

⁶¹ Y.A.Çekirge, a.g.e, s.156.

⁶² Y.A. Çekirge, a.g.e, s.151.

⁶³ Arif Keskin, “İran Nasıl Yönetiliyor?”, **Stratejik Analiz**, Sayı:76, Ağustos, 2006, s.72.

⁶⁴ T.Arı, **Basra Körfezi ve...** a.g.e, s.142.

⁶⁵ Ömer Turan, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta: Ortadoğu**, Yeni Şafak yayınları, İstanbul, 2003, s.322.

yetersiz” ilan edilerek görevden alındı ve ülkeyi terk etti. İkinci cumhurbaşkanı Muhammed Ali Recai görevi devraldıktan 5 hafta sonra, 1981 Ağustosunda bombalı bir saldırıda hayatını kaybetti. İranlılar Ekim 1981’de 21 ay içinde üçüncü ve 10 hafta içinde ikinci defa sandığa giderek Ali Hamaney’i Cumhurbaşkanı seçtiler.⁶⁶

2.2. Humeyni Dönemi İran Dış Politikası

2.2.1. Genel Çerçeve

İslam Devrimi her şeyden önce İran’ın dış politika felsefesini değiştirmiştir. Dış politikada ideolojik ve evrensel boyut artmıştır. İran Ortadoğu’da statükocu ve muhafazakâr devletlerin başındayken, ilerici ve radikal/devrimci ülkelerin arasına katılmıştır.⁶⁷

Humeyni döneminde İran’ın tek bir dış politik çizgisi olmayacaktır. Ülke içindeki çeşitli çıkar guruplarının iktidar mücadelesiyle şekillenen bu yapıyı üç döneme ayırmak mümkündür. İlk dönem 1979 ile 1981 yılları arasında Mehdi Bazergan ve Beni Sadr önderliğinde ılımlı olarak adlandırabileceğimiz dönemdir. Bu dönemde genel olarak tarafsız bir dış politika izlenmeye çalışılmıştır. İkinci dönem ise radikal din adamlarının gücünün hissedildiği 1985 yılına kadar olan dönemdir. İran-Irak savaşının gidişatının değişmesi ile birlikte idealizmden realizme doğru kayma başlamış, 1985 yılından Humeyni’nin ölümüne kadarki süreçte ise radikallerin tavizler vermeye başladığı ve ılımlı olarak nitelendirebileceğimiz kesimin güç kazandığı bir dönem olmuştur.

Şah’ın ülkeyi terki ve ardından Humeyni’nin ülkeye dönüşü ile başlayan yeni yönetim tarzı devrimin ilk günlerinden itibaren İran dış politikasına damgasını vurmaya başlamıştı. Humeyni’nin atadığı Bazargan, öncelikle “bağlantısızlık” ve “tam bağımsızlık” anlayışına uygun olarak ülkedeki Amerikan egemenliğine nihayete erdirmek, bundan sonra ilişkileri karşılıklı eşitlik ilkesi dâhilinde yürütmek istiyordu. Bu bağlamda Şah rejiminin yıkılışının açıklandığı 11 Şubat 1979 tarihinden bir gün sonra İran’ın CENTO’dan ayrılma kararı kamuoyuna açıklandı. Bunu Kasım ayında 1959 tarihli Sovyet-İran Savunma Anlaşmasının

⁶⁶ Robin Wright, a.g.e, s.46–47.

⁶⁷ Gökhan Çetinsaya, “Rafsanjani’den Hatemi’ye İran Dış Politikasına Bakışlar”, a.g.e, s.296.

feshedildiği ve 1921 tarihli Sovyet-İran Dostluk Anlaşmasının 5.ve 6. Maddelerinin tek taraflı olarak iptal edildiğinin açıklanması izledi.⁶⁸

Humeyni dönemi İran'ının ABD, AB ve bölge ülkeleri ile olan münasebetlerini, rejim ihracı ve teröre destek, elçilik baskını, İran-Irak Savaşı, Salman Rüşdi bunalımı gibi olaylar ışığında incelenmeye çalışılacaktır

2.2.2. ABD ile İlişkiler ve Rehineler Krizi

İran yönetiminin devrimle birlikte şekillenmeye başlayan yeni dış politikası kuşkusuz en fazla ABD'yi olumsuz etkilemiştir. Amerika bölgedeki en önemli stratejik ve politik partnerini kaybetmekle kalmamış, Şah dönemindeki güçlü İran-Amerika ilişkilerine paralel olarak zirvede olan ekonomik ilişkiler birden tersine dönmüştür. Amerika'nın bu ülkede milyar dolarlarla ifade edilebilecek yatırımları mevcuttu. Şah yönetiminin petrol gelirleri de Amerikan silah endüstrisi için önemli bir kaynaktı. Dünya kamuoyu Bazargan hükümetinin bağlantısızlık ve tam bağımsızlık anlayışına yönelik aldığı kararları tartışırken kamuoyunu uzunca bir süre meşgul edecek meşhur “Rehineler Krizi”nin patlak vermesi üzerine dikkatler yeniden Tahran üzerine yoğunlaştı.

Devrik İran Şahının tedavi amacıyla Amerika'ya sığınmasını protesto eden bir grup öğrenci Amerikan elçiliğini basarak içeride bulunan 52 kişiyi rehin almışlardı. Öncelikli olarak Şahın İran'a iadesini ve Devrim sonrasında Amerika tarafından dondurulan İran'ın mal varlıklarının serbest bırakılmasını isteyen öğrenciler bu istekleri yerine getirilinceye kadar rehineleri serbest bırakmayacaklarını açıklamışlardır.

Eylemcilerin bu girişimleri “Viyana Konvansiyonu”nun yabancı misyonun güvenliği ilkesine aykırı olmasına rağmen Humeyni'den destek görmüş, İmam bu olayı da kendi hesaplarını gerçekleştirmede başarıyla kullanmıştır. Rehin alınanların ajan oldukları ele geçirilen evraklardan tespit edildiği haberleri kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır. Bu ortamda rehinelerin koşulsuz salıverilmesi isteği kabul edilmeyen Bazargan ise istifasını açıklamıştır.⁶⁹

⁶⁸ T.Arı, **Basra Körfezi ve...** a.g.e, s.144–145.

⁶⁹ T.Arı, **Basra Körfezi ve...** a.g.e, s.145.

Bazargan'ın istifası, hükümetin başı olan bir kişinin etkili olamaması, başka güçlerin varlığını ve etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Daha önce de Dışişleri Bakanı Dr. Kerim Sanjabi'nin istifası esnasında sarfettiği; 'Hükümet dışında başka hükümetlerin bulunuşuna dikkat çekmek için istifa ettim'⁷⁰sözleri de bunu doğrular niteliktedir. Bu da İran'ın iç politik yapısını iyi tahlil etmeden, gücün dağılımını incelemeyen İran'ın dış politikasına ilişkin yorumlar yapmanın ne kadar zor olduğunun bir göstergesidir.

Kriz bu şekilde devam ederken Amerika'nın rehineleri kurtarma girişimi/fıyaskosu gündeme bomba gibi düştü.1980 yılının Nisan ayına gelindiğinde hala "Rehineler Krizi"nden bir sonuç alamayan Amerika düzenleyeceği bir operasyonla rehineleri kurtarmak istemiş, bu amaçla da Meşhed yakınında çölde kullanılmayan bir havaalanına gizlice indirme yapmıştı. Plana göre helikopterle kurtarılan rehinelere burada uçağa bindirilerek İran dışına çıkartılacaktı. Ancak hesapta olmayan bir kum fırtınası nedeniyle önünü göremeyen pilot, helikopterin pervanesini uçağa çarpmış, böylelikle uçak infilak etmişti.⁷¹

Bu olayın duyulması İran ve Amerikan tarafında çok büyük etki yapmıştı. Bu ABD açısından çok acı bir kaybın yanında, onur kırıcı bir durumdu. Olayın diğer tarafı olan İran'da ise bu durum ABD'ye daha hırsla sövüp saymak, hakaret etmek için kaçırılmaz bir fırsattı.⁷²

Gerek Irak ile başlayan savaşın verdiği sıkıntılar, gerekse ABD'nin dondurulmuş olan İran malvarlığını serbest bırakacağı açıklamaları üzerine 444 gün süren kriz son bulmuş ve 52 Amerikalı ülkeyi terk etmişlerdir. Aynı gün Amerika'da yeni başkan Ronald Reagan ise yemin ederek göreve başlıyordu.

Carter, İran'da yaşanan olaylarda başarısız oluşu nedeniyle 1980 yılındaki başkanlık seçimlerinden mağlup olarak ayrılmıştır. Seçimlerin galibi Reagan, 1981 Ocak ayında Carter'den görevi devraldıktan sonra ortaya koyduğu politikalarla seçimlerde açıkladığı şekilde daha sert bir tutum içinde olacağını göstermiştir.⁷³

⁷⁰ T.Tülümen, a.g.e, s.80.

⁷¹ Y.A. Çekirge, a.g.e, s.160.

⁷² Y.A. Çekirge, a.g.e, s.161.

⁷³ T.Arı, **Basra Körfezi ve...**, a.g.e, s.172.

2.2.3. İran – Irak Savaşı

İran, yaşadığı devrim sonrasında başta ABD ve İsrail olmak üzere Arap dünyası ile de problemler yaşayarak uluslararası arenada yalnızlığa itilmişti. Bu durumdan faydalanmak isteyen Saddam Hüseyin 1980 yılı Eylül ayında İran’a saldırmış ve sekiz yıl sürecek savaşı başlatmıştı.

Saddam’ın buradaki öncelikli amacı İran’daki Şii devrimin hızını kesmektir. Zira Irak’ın nüfusunun büyük bölümünü oluşturan Şii nüfustan dolayı devrimin Irak’a da sıçrama ihtimali vardı. Şii ideolojisine dayanan devrimci rejimin Baas ideolojisine alternatif olarak ortaya çıkması Saddam’ın konumunu ciddi şekilde sarsabileceği gibi, bu rejimin Irak’taki Şii toplumları tarafından benimsenmesi Baas rejimi için kuşkusuz önemli bir tehlikeydi.⁷⁴ Bunun yanında bölgede en etkili güç olmak isteyen Saddam, hem 1975 Cezayir anlaşması ile bıraktığı toprakları geri almak hem de “Şattül Arap” suyu üzerinde egemenlik kurmak istiyordu, ayrıca İran’ın Kuzistan bölgesinde bulunan Arap nüfus sayesinde de bu bölgede bulunan zengin petrol yataklarına hükmetmek istiyordu.⁷⁵ Saddam’ın bir diğer amacı da Şah rejiminin yıkılmasının ardından bölgedeki güç dengesini lehine genişletmektir. Zaten bu hususta kendine en büyük rakip olan Mısır’ın da Camp David anlaşmasını imzalamasıyla İslam Dünyası nezdinde itibarının sarsılması da iyi bir fırsattı.

Savaşın başlarında hızla ilerleyen Irak birliklerinin bu ilerleyişi, daha sonra yerini gerilemeye bırakmıştır. Savaştan hızlı ve kesin bir galibiyetle ayrılacağı inancını taşıyan Saddam Hüseyin, savaş ilerledikçe zor duruma düşmüştür. İran’ın topraklarının genişliği Irak saldırısı için stratejik bir derinlik yaratarak saldırıyı zorlaştırmıştır. Buna bir de savaşın uzamasıyla birlikte artan insan gücü ihtiyacı nedeniyle İran şanslı duruma gelmişti. Irak’ın saldırması ile birlikte içerde siyasal istikrar hızla sağlanmaya başlamış ve bir yerde Humeyni rejiminin ayakta kalmasına yardım edilmiştir.⁷⁶ Gerçekten de o zaman kadar yaşanan rejim ve yönetimle ilgili tartışmalar durulmuş, İran halkı topyekûn Saddam’a karşı kenetlenmiştir.

İran’ın yönetiminde hakim durumda olan radikal kanadın en önemli hedefi savaşın Kudüs alınana kadar devam etmesiydi.⁷⁷ Ancak savaşın ilerleyen dönemlerinde İran’ın aleyhine olan gelişmeler arttıkça, İran dış politikasında idealizmden realizme doğru değişim

⁷⁴ T.Arı, **Basra Körfezi ve...**, a.g.e, s.177

⁷⁵ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa yayınları, İstanbul, 2004, s.559

⁷⁶ T.Arı, **Basra Körfezi ve...**, a.g.e, s.185

⁷⁷ Gökhan Çetinsaya, “Rafsanjani’den Hatemi’ye İran Dış Politikasına Bakışlar”, a.g.e, s.298

başlamıştır. Bu durumla orantılı olarak da dış politik arenada radikal kanadın etkisi azalırken ılımlı olarak nitelendirebileceğimiz grupların etkisi göreceli olarak artmıştır.

Radikal kanadın hayal ettikleri zaferi elde edememelerinin en önemli sebeplerinden birisi, Şah zamanında Amerika desteğiyle modernize edilen ordunun teçhizat yönünden dışa bağımlı olmasıydı. İran bunun sıkıntısını savaş sırasında yaşamış, artan yedek parça ihtiyacı ABD'nin ambargo uygulaması nedeniyle zor anlar yaşamıştır.

Gerçekten de geniş bir coğrafyaya ve Irak'a oranla kalabalık bir nüfus potansiyeline sahip İran'ın savaş sırasında ABD ve bölge ülkelerinin ezici çoğunluğundan destek görememesi onu sıkıntıya sokmuştur. Amerika doğrudan veya bölge ülkeleri üzerinden Saddam'ı desteklemiştir. Tabi bu destek devamlı ve sınırsız değildir. Savaş esnasında Irak'a destek olan Amerika'nın el altından İran'a da silah sattığının 1986 yılında patlak veren “İrangate” skandalı ile ortaya çıkması tüm dünya kamuoyunun tepkisini Reagan yönetimine çekmiştir.

Reagan, kendisi için büyük prestij kaybına neden olan bu olayı açıklarken amacının Şah'tan sonra bozulan ilişkileri yeniden iyileştirmek ve savaşı onurlu bir şekilde sonlandırmak olduğunu belirtmiştir.⁷⁸ Reagan'ın açıklamalarına rağmen ABD-İran ilişkileri savaşın hiçbir döneminde olumlu seyretnemiştir. Bu olaydan sonra Amerikan yönetiminin İran'a yönelik tavrı daha da sertleşmiştir. Nitekim 1988 yılında Amerikan Vincennes Kruvazörü'nün İran'a ait bir yolcu uçağını düşürerek 290 sivilin ölümüne neden olmuştur.⁷⁹

2.2.4. Bölge Ülkeleri İle İlişkiler

Humeyni'nin “Mini Şeytanlar”⁸⁰ olarak nitelendirdiği Körfez ülkelerinin savaş esnasında takındıkları tavırları incelediğimizde İran'ın ne derece yalnız olduğunu daha iyi görmekteyiz. İran'ın devrim ihracı politikasından çekinen bölge ülkeleri, Saddam tarafından başlatılan savaşı neredeyse kendi adlarına yapılmış bir savaş gibi görerek bütün güçleriyle Irak'a destek vermişlerdir. Bundan sonra bir adım daha ileri giderek, aralarında bir savunma

⁷⁸ Tayyar Arı, **Basra Körfezi ve...** a.g.e, s.189

⁷⁹ Tayyar Arı, **Basra Körfezi ve...** a.g.e, s.190

⁸⁰ Tayyar Arı, **Basra Körfezi ve...** a.g.e, s.147

işbirliği örgütü olarak tanımlanabilecek olan, Körfez İşbirliği Konseyi adı verilen teşkilatı oluşturdular.⁸¹

Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman liderlerinin 1981 yılında oluşturdıkları bu konseyin amacı Afganistan'ın işgal edilmesi ile birlikte iyiden iyiye enselerinde hissettikleri Sovyet baskısına yönelik ortak tavır almak ve tabi ki devrim ile birlikte İran'da kurulan düzenin kendileri için bir tehdit oluşturmasını önlemektir.

Bölge ülkelerinin İran'dan endişe etmelerini gerektiren sebepler de yok değildi; örneğin 1981 sonunda İranlı hacılar ile Suudi polisler arasında Medine'de çatışmalar çıkmış, olaylar esnasında yüzlerce İranlı yakalanarak sınır dışı edilmişlerdir. İran, "Müslümanların Hac dolayısıyla bir araya gelerek İsrail ve Amerika aleyhinde bulunmadıktan sonra hacı olamayacaklarını" ileri sürüyordu. Bu arada Rafsancani, yaptığı bir açıklamada Hac sırasında yaşanan olayların İran'ın devrim ihracı politikasının bir parçası olduğunu da ifade ediyordu.⁸²

Savaşın başından itibaren Suudi Arabistan ve Kuveyt Irak'a hem maddi yönde destek vermişler, hem de liman ve hava sahalarını Irak'a açarak lojistik destek sağlamışlardır. Irak'a destek veren bir diğer ülke de Ürdün'dür. Ürdün, Suriye ile ilişkilerinin bozuk olması ve Humeyni'den duyduğu endişe nedeniyle Irak'a lojistik ve diplomatik destek vermiştir. Arap dünyası içinde yeniden iyi bir yer edinme kaygısı taşıyan Mısır'da Irak'a destek veren ülkeler arasındaydı. Mısır, hem SSCB'den aldığı silahları Irak'a satarak hem de Irak'a savaşmak için gönüllüler göndererek destek vermiştir. Savaş esnasında Irak'ın kimyasal silah kullanmasına sessiz kalan Körfez ülkeleri ve dünya kamuoyu İran'ın tankerlere ateş açması karşısında tepki göstermekte geç kalmadılar ve onu saldırgan ilan ettiler.⁸³ Bu ortamda İran'a açıkça destek olan tek bölge ülkesi Suriye olmuştur. İran Suriye'ye karşılıksız petrol yardımı yapmış, Suriye ise savaş esnasında İran'a silah satarak ve ülkesinden geçen Irak boru hattını kapatarak destek vermiştir.⁸⁴

Bölge ülkelerinin çoğunluğu Irak'ı desteklemesine rağmen aslında hiçbir ülke ne İran'ın ne de Irak'ın savaştan kesin galibiyetle çıkmasını istememişlerdir. Zira her iki ülke de bölgede liderliğe oynamaktaydı, dolayısıyla savaştan çıkabilecek en ideal sonuç savaş öncesi

⁸¹ Tayyar Arı, **İran, Irak ve ABD: Önleyici Savaş ve Hegemonya**, Alfa yayınları, İstanbul, 2004, s.401

⁸² Tayyar Arı, **Basra Körfezi ve...** a.g.e, s.151

⁸³ Tayyar Arı, **Basra Körfezi ve...** a.g.e, s. 188

⁸⁴ Tayyar Arı, **Basra Körfezi ve...** a.g.e, s.196

duruma en yakın koşullara geri dönüşü sağlayabilecek olanıydı.⁸⁵ Buna rağmen savaşın bitirilmesi hususunda Irak'a değil devamlı olarak İran'a baskı yapmışlardır.

İran-Irak savaşı, yıllarca sürmesi ve acı sonuçlar doğurmasının yanında, mevcut rejimin kusurlarını da gözler önüne sermiştir. Halkın yönetime ve onun temel ideolojisine olan güveni de sarsmıştır. Savaşta İran'ın haksız bir saldırıya uğradığı gerçeğine rağmen rejim cezalandırılmış, izolasyona tabi tutulmuş ve nihayetinde de bir kısım toprağını Irak işgali altında bırakarak ateşkes imzalamak zorunda kalmıştır.⁸⁶ Humeyni'nin zehir içmekten beter olarak nitelediği kararı ile İran, B.M'nin 598 sayılı kararını kabul etmiş ve sekiz yıl süren savaş sona ermiştir.⁸⁷

2.2.5. Türkiye İle İlişkiler

Humeyni dönemi Türkiye-İran ilişkilerine bakacak olursak, devrimin hemen ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin İran'da yaşanan rejim değişikliğine yapıcı bir üslupla yaklaştığını görmekteyiz. Bunun nedeni Türkiye, tıpkı 1945 yılında olduğu gibi İran'ın bir iç kargaşaya sürüklenip bölünmesinden ve Sovyet müdahalesine uğramasından endişe ediyordu. Ayrıca, İran'ın iç kargaşaya düşmesi bölgede bir otorite boşluğu doğurabilir, bu ortamda Kürt milli hareketi güçlenebilirdi⁸⁸. Nitekim Başbakan Bülent Ecevit, 13 Şubatta yaptığı açıklamada:

'Komşumuz ve dostumuz İran'da yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin kardeş İran halkına hayırlı olmasını dilerim. Türkiye, İran'daki olayların gelişimini, başka ülkelerin içişlerine karışmama kuralına titizlikle uyarak izlemiştir. Uzun bir devlet deneyimine sahip olan İran halkının tüm sorunlarını kendi özgür iradesiyle çözebilecek yetenekte olduğu ve halkın siyasal erginliğinin bunu sağlayacak düzeyde bulunduğu, olaylar içinde kanıtlanmıştır. Türkiye ile İran arasında, komşuluğun ötesinde, tarihsel ve kültürel bağlar ile ortak manevi değerlerden kaynaklanan bir yakınlık vardır. Hükümetimiz İran'daki yeni yönetimle ilişkilerini, ülkelerimiz arasındaki bu yakınlığa ve geleneksel dostluğa uygun biçimde

⁸⁵ Abdülkadir Gerçeksever, **Kayıp Kimlik: Basra Körfezi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.388

⁸⁶ Shireen T.Hunter, "İran Perestroikası Köklü Değişim Olmaksızın Mümkün Mü?", **Avrasya Dosyası**, Sonbahar,1999, Cilt:5, Sayı:3, s.78

⁸⁷ Tayyar Arı, **Basra Körfezi ve...** a.g.e, s. 190

⁸⁸ Gökhan Çetinsaya, " Türk-İran ilişkileri", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Derleyen: F. Sönmezoğlu, Der yayınları, İstanbul, 1998, s.149

geliştirmeye özen gösterecektir. İlişkilerimizdeki gelişme, inanıyorum ki, bölge barışı ve huzuru açısından da önemli bir etken olacaktır.’⁸⁹sözleriyle yaklaşımını göstermiştir.

Başbakan Ecevit’in açıklamaları İran kamuoyunda çok olumlu karşılanmıştır. Fakat yeni yönetimin ve özellikle İmam Humeyni’nin Türkiye’ye bakışı o kadar da olumlu değildi. Örneğin Humeyni’nin yabancı bir basın mensubuyla yaptığı söyleşide, birçok İslam ülkesinin İran’ı desteklediği, ancak emperyalizm süngüsünü üzerinde hissedenden ülkelerin, örneğin Irak ve Türkiye’nin şimdiye kadar halklarının isteğini anlamadığını, bu ülkelerdeki halkların, yöneticileri doğru yola getirmesi gerektiğini belirterek bakış açısını yansıtmıştır.⁹⁰

12 Eylül harekâtı İran’da olumsuz karşılanmış ve Amerikan yanlısı bir darbe olarak nitelendirilmişti. O tarihte İran Meclis Başkanı olan Rafsancani, basına verdiği demeçte;

‘Bugüne kadar aldığımız haberler Türkiye’deki darbenin Amerikancı bir darbe olduğu yolundadır. Darbenin gerçekleştirilmesi sırasında bir başka süper gücün rızasının alınıp alınmadığı hakkında şimdiden bir görüş belirtemem’⁹¹ diyerek Türkiye’deki askeri müdahale hakkındaki görüşlerini ifade etmiştir.

Her ne kadar Humeyni’nin Türkiye ile ilgili olumsuz görüşleri varsa da bu durum ikili ilişkilerde çok fazla etkili olmamış, bilhassa ekonomik alanda iki ülke ilişkileri artış yoluna gitmiştir. Türkiye’nin İran’a yaptığı ihracat 1978’de 44, 1979 yılında 12 milyon dolar iken bu rakam 1985 yılında 1.1 milyar dolara ulaşmıştır.⁹² Tabi burada, İran-Irak savaşı nedeniyle İran’ın içine düştüğü yalnızlık ve Türkiye’nin 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında yaşananlardan edindiği deneyimin etkisi büyüktür.

Türkiye’nin yapıcı üslubu İran tarafından da olumlu karşılanmıştır. İran – Irak Savaşı esnasında takınılan “aktif tarafsızlık” politikası ve Türk Dışişlerinin ABD’ye Nisan 1980 tarihinde ambargoya katılmayacaklarını bildirmesi ve Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki “Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü”nün (RCD) canlanması ticari ilişkilerin artmasını

⁸⁹ T. Tülümen, a.g.e, s.65

⁹⁰ Y.A. Çekirge, a.g.e, s.146

⁹¹ Y.A. Çekirge, a.g.e, s.178

⁹² A. Eralp, Ö.Tür, “İran’la Devrim Sonrası İlişkiler”, **Türkiye ve Ortadoğu; Tarih, Kimlik, Güvenlik**, Der: M .B. Alltunışık, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s.76

sağlamıştır. RCD, 1985 yılında “Ekonomik İşbirliği Örgütü”(ECO) olarak yeniden isimlendirilmiştir.⁹³

İran ile Türkiye arasındaki en önemli problemler ise rejim ihracı çalışmaları ve PKK terör örgütünün faaliyetleri ile ilgiliydi. Türkiye bu husustaki rahatsızlıklarını devamlı olarak değişik ağızlardan dile getirmekte, İran ise Türkiye’nin bu yöndeki iddialarını ısrarla reddetmekteydi.

Türkiye ile İran arasında 28 Kasım 1984 tarihinde imzalanan güvenlik anlaşmasıyla da, her iki ülke de topraklarında diğer ülkenin güvenliğine tehdit oluşturacak eylemleri yasaklama kararı aldı. Bu anlaşma Türkiye açısından İran tarafından gelebilecek PKK faaliyetlerinin engellenmesi açısından büyük öneme haizdir.⁹⁴ Tahran hükümeti, genel anlamda bu anlaşmaya sadık kalmıştır. Tabi bazı istisnai durumlar ve sorunlar da olmuştur. Ancak iki tarafın da gerginliği tırmandırmamak adına istekli oldukları görülmekteydi.

2.2.6. AB ile İlişkiler ve Salman Rüşdi Olayı

Devrimden sonra ABD ile diplomatik ilişkilerini kesen İran’ın, teknolojik ve ekonomik olarak yardım alabileceği en önemli bir siyasî oluşum Avrupa Birliğiydi. Her ne kadar, Japonya’nın, İran ile İktisadî ve siyasî ilişkileri olsa da, hassas konularda Japonya, Amerikan Yönetimi’nin baskısı altındadır. AB ise Soğuk Savaştan sonra, bölgede daha etkin olmak ve İran pazarını ele geçirmek için, Amerika’nın baskılarına rağmen, İran ile iktisadî ve siyasî ilişkilerini geliştirmiştir. İran İslâm Cumhuriyetinin, terörist faaliyetleri desteklediği ve Ortadoğu barış sürecine karşı olması, Amerika Yönetimi’nin Avrupa’ya iktisadî ve siyasî baskı yapmalarını istemesinin temel sebepleridir. Buna rağmen AB, Amerika’nın bu siyasetini doğru bulmamaktadır. Dönemin Alman Dış İşleri Bakanı bu durumu şöyle ifade etmiştir:

‘Amerikan siyaseti, Alman siyasetinden farklıdır ve İran’ı izole etmek istemektedir. Fakat biz inanıyoruz ki, İran ile diyalog olmadan, bir gelişme olmayacaktır. Tahran ile

⁹³ A.Eralp, Ö.Tür, a.g.e, s.76

⁹⁴ A. Eralp, Ö.Tür, a.g.e, s.77

diyalog neticesinde faydalı sonuçlar elde ettik. Bunlardan biri, İran Ortadoğu barış sürecine engel çıkarma niyetinde değildir'⁹⁵

İslam Devriminden sonra yalnız kalan İran, Irak Savaşı esnasında bunun eksikliğini fazlasıyla hissetmiştir. Savaşın bitişi ile birlikte yavaş yavaş başlayan dışa açılım ve yumuşama belirtileri kendini göstermeye başlamıştı ki, Salman Rüşdi olayı patlak verdi. 1989 yılında, “Şeytan Ayetleri” (Satanic Verses) adlı kitabında İslam’a hakaret eden Salman Rüşdi’ye bütün İslam dünyasından tepkiler yükselmeye başlamış, Müslüman ülkelerde protesto gösterileri başlamıştı. Tam da bu ortamda İran’dan gelen bir haber tüm dünyanın ilgisini yeniden Humeyni’ye yöneltmişti. Humeyni Salman Rüşdi hakkında ölüm fetvası vermişti. Bu durum yeni yeni toparlanma sürecine giren İran-AB ilişkilerine yeniden darbe vurdu.

⁹⁵ Serkan Taflıoğlu, Soğuk Savaş Sonrası İran Dış Siyaseti, <http://www.aysam.gen.tr/makaleler.php?newsid=216> (Son Erişim 5 Ocak 2007)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RAFSANCANI DÖNEMİ: İDEALİZMDEN PRAGMATİZME

3.1. Genel Çerçeve

1989 Humeyni'nin ölmesi ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi birçok kişiye göre İran için önemli bir şans doğurdu. İran bulunduğu konum itibari ile bölgesel olarak çok önemli bir rol oynayabilecek bir yerdeydi.⁹⁶

Bu ortamda Humeyni'nin ölümü ardından seçilen Haşimi Rafsancani ile birlikte uluslararası sisteme tekrar entegrasyon süreci de başlamış oldu. Meclis Başkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığına seçilmesi, onun kadar karizmatik olmayan eski cumhurbaşkanı Hamaney'in "Rehber" olması İslam rejiminin yumuşamaya doğru gideceği umutlarını doğurmuştu.⁹⁷Yapıcı bir diplomasi açılımını gerçekleştirmeye çalışan Rafsancani döneminde pragmatist ve realist eğilimler arttı.

Humeyni'den sonraki sekiz yıllık döneme damgasını vuran, İran'ın en popüler yetenekli politikacısı Rafsancani dönemi "İkinci Cumhuriyet" adıyla da anılan, bir nevi devrimin "nekahat" dönemi idi. Bu dönemin ana sorunu İslam Cumhuriyeti'nin Humeynizmi aşip aşamayacağı oldu.⁹⁸1980'lerde dış politika tamamen ve tek başına Ayetullah Humeyni tarafından belirleniyordu. Humeyni sonrası dış politika ise ikisi de din adamı olan Fakih (Rehber) Ayetullah Ali Hamaney ile Cumhurbaşkanı Hüccetülislam Rafsancani arasındaki işbirliği ile belirlenmeye başladı.⁹⁹ İkilinin arasında zaman zaman görüş farklılıkları olsa da, gerek Rafsancani gerekse Hamaney çatışma ortamına girmeden sorunları çözme yoluna gitmişlerdir.

Rafsancani'nin karizmatik yapısı, kendisi kadar popüler olmayan Hamaney'e nazaran dış politik konularda onu daha etkin kılıyordu. Rafsancani'nin dış politika alanındaki

⁹⁶ Eva Rakel, "Paradigms of Iranian Policy in Central Eurasia and Beyond", **Perspectives on Global Development and Technology**, Vol: 2, No: 3-4, 2003, s. 551.

⁹⁷ F.Khosrokhavar, O.Roy, a.g.e, s.30.

⁹⁸ Robin Wright, a.g.e, s. 46-47.

⁹⁹ Gökhan Çetinsaya, "Rafsancani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar", a.g.e, s.301.

avantajlarından biri de Aralık 1981'den 1997 ortalarına kadar aynı kişinin, Ali Ekber Velayeti'nin Dışişleri Bakanlığı görevini yürütmesidir.¹⁰⁰

Yeni dönemde İran, devrim ihraç etme politikasını resmen terk etmese de, uygulamada ideolojiden çok kendi ulusal çıkarlarını temel eksen olarak alan, oldukça pragmatik bir dış politika izlemeye başladı.¹⁰¹ Humeyni sonrası reformist dış politika anlayışı: ticaretin artırılmasını, kolektif güvenlik önlemlerini içeren işbirliği anlaşmalarını, başta körfez ülkeleri olmak üzere bölge ülkeleri ile diplomatik diyalogun geliştirilmesini hedeflemekteydi.¹⁰² Rafsancani ve ekibinin genel anlamda dış politik düşünceleri, İran'ın savaştan kaynaklanan sıkıntılarını aşmak, yaşadığı acı izolasyon tecrübesi nedeniyle de dış dünya ile diplomatik ilişkileri geliştirmeye çalışmak şeklinde özetlenebilir.

3.2. Körfez Savaşı'nın Etkileri

Rafsancani'nin dışa açılım çabalarını destekleyen iki önemli gelişme, Irak'ın Kuveyt'e saldırısı ile başlayan kriz ile Sovyetler Birliğinin dağılması oldu. Ağustos 1990'da Kuveyt'in Irak güçleri tarafından işgali İran dış politikası adına bir dönüm noktası oldu.

Bu olaydan sonra idealist ve realistler arasında görüş farklılıkları çıkmıştı. Muhtaşami gibi bazı ruhanîler Amerika'ya karşı tavır alınmasını isterken, hükümetteki Rafsancani tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Irak ordusunun önemli bir kısmının imha olması, İran'ın Basra Körfezi'ndeki rakibini zayıflatırsa da, bölgeye çok sayıda Amerikan askerlerinin yerleşmesi İran'ın daha çok baskı altına girmesine sebep olmuştur. İran'ın, Irak'a yapılan müdahale karşısında tarafsız kalması, uluslararası alandaki konumunu iyileştirmiştir.¹⁰³

Irak'ın Kuveyt'e saldırması olayı İran açısından Amerika'nın bölgeye yerleşmesi gibi olumsuz etkisinin yanında pozitif anlamda da etkili olmuştur. Saddam Hüseyin'in, Körfez Savaşı sırasında İran sınırını güvende tutabilmek amacıyla İran'a barış teklifi götürmüştür. Irak yönetimi 15 Ağustos 1990 tarihinde esirlerin iadesini ve 1975 Cezayir anlaşması ile

¹⁰⁰ Gökhan Çetinsaya, "Rafsancani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar", a.g.e, s.301.

¹⁰¹ Yaşar Semiz, Birol Akgün, "Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri", **Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Yıl:5, Sayı:9, Nisan, 2005, s.167.

¹⁰² Ray Takeyh, "Iranian Options: Pragmatic Mullahs and America's Interests", **The National Interest**, Fall 2003, s. 50.

¹⁰³ Serkan Taflıoğlu, "Soğuk Savaş Sonrası İran Dış Siyaseti," <http://www.aysam.gen.tr/makaleler.php?newsid=216>. (05.01. 2007)

belirlenen sınırlara geri çekilmeyi kabul ettiğini açıklamıştır. İran, Saddam'ın bu teklifini kabul ettiğini belirtmiş, fakat Kuveyt'in işgalini tasvip etmediklerini bildirmişlerdir.¹⁰⁴

Körfez Krizi esnasında Rafsancani hükümetinin bir diğer kazanımı da, Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi ülkeleri ve genel olarak Arap ülkeleri ile kurduğu iyi ilişkiler oldu. Bu süreçte İran hem Körfez ülkeleriyle 1988-89'da başlayan diplomatik ilişkileri geliştirdi, hem de o güne kadar kendine uzak duran diğer Arap ülkeleriyle yakınlaştı. Diplomatik alandaki bu yakınlaşma sürecine rağmen Körfez güvenliği açısından ilişkiler o denli gelişmedi, bölge ülkeleri bu hususta İran'ı dışlamaya devam ettiler.¹⁰⁵

3.3. Sovyetler Birliği'nin Dağılması ve Yeni Cumhuriyetler

Irak ile yapılan savaştan sonra İran'ın Sovyetler Birliği ile ilişkileri olumlu yönde gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde ilişkiler, karşılıklı üst düzey ziyaretler ve anlaşmalarla pekiştirildi. 1991 sonunda Sovyetlerin dağılması ile ortaya çıkan belirsizlik ortamı ve Rusya'nın ABD ve Avrupa ile ilişkilerinin öncelik kazanması bir süre İran-Rusya ilişkilerini olumsuz etkilese de 1993 sonundan itibaren Rusya'nın ilgisinin tekrar bölgeye çevrilmesi ile ilişkiler yeniden hız kazanmaya başlamıştır. Rafsancani'nin Rusya ile yakınlaşma ve nükleer teknoloji satın alınması ile ilgili olarak 1995 yılında CNN'e verdiği demeçte "Şu ana kadar Rusya bizimle anlaşmasında ciddi. Rusların ABD'nin yakışık almayan görüşlerine teslim olmaları için bir sebep görmüyoruz"¹⁰⁶ diyerek görüşlerini açıklamıştır.

Sovyetler döneminde Hazar'da kendi gücünü göstermeyen İran, 1991 sonrası Hazar kıyısında bulunan beş yeni devletle ilişkilerini farklı boyutlara taşımış ve Hazar'daki etkinliğini korumaya çalışmıştır. Hazar'da Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın, Batılı enerji şirketleri ile petrol araştırma, üretim ve taşımacılık konusunda vardığı anlaşmalar İran'ı son derece rahatsız etmiştir. Bu işbirliğini, ABD'nin bölgeye yerleşmesi aracı olarak gören İran, her halükarda Hazar'daki bu işbirliğini engellemeye çalışmıştır¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.155.

¹⁰⁵ Gökhan Çetinsaya, "Rafsancani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar", a.g.e, s.304

¹⁰⁶ <http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/haber.do?haberno=330417&keyfield=72616673616E63616E69>. (08.01.2006)

¹⁰⁷ Cavid Veliev, "İran'ın Hazar'da Etkinliğini Artırma Çabaları", <http://www.tusam.net>. (10.12.2006)

İran- Azerbaycan ilişkileri ise devamlı olarak sancılı bir seyir izlemiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sekiz milyonluk nüfusuna karşın İran topraklarında 25-30 milyon Azerbaycan Türkünün yaşaması¹⁰⁸ iki ülke arasındaki ilişkileri yönlendiren başlıca etmen olmuştur. İran devamlı olarak yeni bağımsızlığını kazanan bu ülkeye kuşkuyla bakmış, bu yüzden de yaşanan Azeri-Ermeni çatışmasında Ermenistan tarafını tutmuştur.

3.4. Türkiye İle İlişkiler

Rafsancani dönemi Tahran-Ankara ilişkilerindeki en önemli konu SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan yeni cumhuriyetler üzerindeki çıkar mücadelesi olmuştur. Birçok uzmanın ortaya attığı SSCB'den sonra bölgedeki siyasi ve ekonomik boşluğu doldurma yarışında Türkiye ve İran karşı karşıya geleceği tezi tam olarak tutmadı. İran'ın meşhur rejim ihracı çabaları, Türkiye'nin ise tarihi ve kültürel nedenlerle bölge ülkeleri üzerinde söz sahibi olma çabaları gerek İran ve Türkiye'nin ekonomik yönden yeterince güçlü olmayışı, gerekse Rusya'nın bölge ülkeleri üzerinde yeniden etkili olması ile iki tarafın da beklediği gibi sonuçlanmamıştır.

Bu dönem, Amerika'nın bölgedeki İran etkisini sınırlayabilmek için "Türk Modeli"ni desteklediği bir dönem olmuştur. Zira yeni bağımsızlığını kazanmış devletleri uluslararası sisteme entegre etmekte Türkiye uygun görülüyordu. Ayrıca Türkiye, Orta Asya ve Kafkaslarda, İran etkisini sınırlamakta kullanılabilecek ideal bir adaydı.¹⁰⁹

Bölgedeki yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerin ne "Türk", ne de "İran modeli"ni seçmek gibi bir niyetleri de yoktu. Hattizatında "Sovyet modeli"nden yeni kurtulan bu devletler, mevcut ortamda bölgesel bütün aktörler arasında çıkarlarını maksimuma çıkaracak bir arayışı, bir denge siyasetini belirlemişlerdir.¹¹⁰

Türkiye ile İran arasındaki bölgesel güç mücadelesinin açıkça yaşandığı tek ülke Azerbaycan olmuştur. Bu rekabet, Elçibey'in Azerbaycan'da iktidara gelmesi ile doruk noktasına ulaşmıştır. Azeriler, Türklere tarihsel, etnik, dilsel; İranlılara da tarihsel ve dinsel

¹⁰⁸ Arif Keskin, "İran'da Azerbaycan Milliyetçiliği ve Karikatür Krizi", **Stratejik Analiz**, Temmuz, 2006, Sayı: 75, s. 31.

¹⁰⁹ A. Eralp, Ö.Tür, a.g.e, s.82.

¹¹⁰ Gökhan Çetinsaya, **Türk Dış Politikasının Analizi**, a.g.e, s156.

açıdan yakındılar.¹¹¹ Ayrıca İran nüfusunun önemli bir oranı da Azeri idi. Milliyetçi çıkışlarıyla tanınan Elçibey hükümetinin açıklamaları İran için sıkıntı kaynağı olmuşsa da Türkiye’den bu yönde İran’ı rahatsız edecek bir tavır sergilenmemiştir. Bu duruma tepki olarak İran ile Ermenistan arasındaki ilişkiler oldukça gelişmiştir. Azerbaycan’da Elçibey’in yönetimden düşmesi, bu ortamda Moskova kadar Tahran’da da müjdeyle karşılanmıştır.¹¹² Bu tarihten sonra İran’ın Türkiye’ye yönelik kaygılarının azalmasıyla birlikte Ermenistan’a daha mesafeli durduğunu söyleyebiliriz.

Yeni kurulan cumhuriyetler üzerindeki güç mücadelesinden başka İran-Türkiye ilişkilerinde belirleyici olan diğer konular ise karşılıklı rejim ihracı suçlamaları ve İran’ın PKK ile olan ilişkileridir. Humeyni ile birlikte İran’ın resmi ideolojisi haline gelen rejimin diğer ülkelere ihracı çabaları, komşu Türkiye için devamlı olarak sıkıntı kaynağı olmuş, Ankara bu sıkıntıları devamlı olarak dile getirmiştir. Aynı durum İran için de sıkıntı olmuştur. Zira ABD ve İsrail’e yakın laik Türkiye Cumhuriyeti de İran için kaygı sebebidir. PKK terör örgütünün bölgedeki faaliyetleri de iki ülke ilişkilerinde gerilimlere sebep olmuştur. Türk tarafının İran’ın bu örgüte destek verdiği yönündeki suçlamalarına karşılık, İran’ın resmi makamları bunu devamlı yalanlamışlardır. Resmi açıklamalar bu yönde olmasına rağmen İran’ın Türkiye ilişkilerinde PKK kartını kullandığı da bir gerçektir.

Rafsancani dönemi Türk-İran ilişkilerindeki önemli olaylardan biri de gazeteci ve yazar Uğur Mumcu’nun 1993 yılında öldürülmesi olayıdır. Zamanın içişleri bakanı İsmet Sezgin, Mumcu cinayetini İran bağlantılı örgütlerin faaliyetlerine bağlamış ve bu örgütlerin Çetin Emeç, Turan Dursun ve diğer ünlü gazeteci ve yazarların öldürülmesiyle ilgili olduklarını söylemiştir.¹¹³ Türk kamuoyu da İran’a karşı tepkisini ortaya koymuş, bu dönemde İran aleyhine protestolar yükselmiştir.

Daima çalkantılı bir seyir izleyen ilişkilerdeki 1996 yılında başlayan Ankara-Tahran arasındaki kriz 1997 Şubatında büyükelçilerin karşılıklı olarak geri çekilmesi noktasına kadar gelmiştir. Sincan’daki Kudüs Gecesi’nde şariat çağrısı yapan Bagheri, Dışişleri Bakanlığı tarafından protesto edilmiş, Genelkurmay Başkanlığı da büyükelçinin en kısa zamanda Türkiye’den ayrılması gerektiği görüşünü Dışişleri’ne iletmişti.¹¹⁴ Tabi bu aradaki “simgesel

¹¹¹ A. Eralp, Ö.Tür, a.g.e, s.84.

¹¹² A. Eralp, Ö.Tür, a.g.e, s.85.

¹¹³ A. Eralp, Ö.Tür, a.g.e, s.85.

¹¹⁴ Mahmut Bulut, “ Bagheri: Yalvardılar Kaldım”, <http://arsiv.sabah.com.tr/1997/02/20/f07.html>. (11.02.2007)

soğuk savaş”a rağmen Türk – İran ilişkileri, örneğin bir Türkiye- Suriye ilişkileri gibi değildir. Büyükelçilerin olmadığı dönemlerde bile ilişkiler siyasi ve iktisadi anlamda devam etmiştir.¹¹⁵ Zira Türkiye, İran’ın doğuya açılma hususundaki coğrafi avantajını görmüştür. İran için de Türkiye vazgeçilemeyecek kadar önemlidir. Yıllardır Amerikan ambargosu altında olan ve komşuları ile problemler yaşayan İran için Türkiye, batıya açılmak için büyük öneme haizdir.

Rafsancani dönemindeki Türkiye – İran ilişkilerindeki önemli bir dönüm noktası da D-8 (Developing Eight) örgütünün kuruluşudur. Geniş bir nüfus ve coğrafi alanı temsil eden 8 ülke arasında ticaret ilişkilerinde yeni fırsatlar yaratmak ve çeşitlendirmek, uluslararası düzeyde karar alma sürecine katılımı artırmak, daha iyi hayat şartları sağlamak, somut ortak projeler etrafında ekonomik işbirliğini geliştirmek ve geliştirmekte olan ülkelerin dünya ekonomisindeki durumlarını güçlendirme amacı güden bu örgütün kuruluşunda Türkiye ile birlikte İran da önemli rol oynamıştır. İlk zirve toplantısı için İstanbul’a gelen Rafsancani, burada yaptığı konuşmada;

“ Bu forumun hedeflerinin kesin olarak belirlenmesinin İslam ümmetinin bütün üyelerinin çıkarlarını sağlayacak değerli bir çalışmayı başlatacağına inanıyoruz. İran İslam Cumhuriyeti, bu ortak kutsal çalışmada aktif olarak yer almak için tam olarak hazırlanıyor.”¹¹⁶ Diyerek bu organizasyona bakış açısını ortaya koymuştur.

3.5. Rafsancani Dönemi A.B.D ile İlişkiler

1990 yılında başlayan Körfez Savaşından sonra Amerika’nın bölge üzerindeki etkisi iyice artmıştır. Kuveyt, Bahreyn, Umman, BAE, Katar ve Suudi Arabistan’da üsler kuran ABD, bölgedeki gücünü daimileştirmiştir.

Bill Clinton döneminde ortaya koyduğu “Çifte Kuşatma” adı verilen yeni stratejisi ile ABD, İran’a karşı Irak’ı, Irak’a karşı da İran’ı desteklemek ve bölgedeki güç dengesini bu sayede korumak yerine her iki ülkeyle de aynı anda mücadele kararı aldı.¹¹⁷ Bu durum

¹¹⁵ Gökhan Çetinsaya, Türk Dış Politikasının Analizi, a.g.e, s.157.

¹¹⁶ Bülent Alan, **D-8: Yeni Bir Dünya**, Yörünge Yayınları, İstanbul, 2001, s.205.

¹¹⁷ Abdülkadir Gerçeksever, a.g.e. s.390.

Reagan'ın İran-Irak Savaşı esnasında uyguladığı ve her iki ülkeye de silah sattığı uygulamanın terk edilmesi anlamına geliyordu.

Washington'un İran'dan istedikleri şunlardı: a) Dünya üzerinde terörizmi desteklemeyi bırak; b) Arap-İsrail barış sürecine muhalefetini kaldır; c) Amerikan yanlısı Arap rejimlerinde gizli faaliyetlerde bulunma; ç) Saldırı amaçlı konvansiyonel silahlanmayı bırak; d) Kitle imha silahlarını elde etmekten vazgeç¹¹⁸

Çifte Kuşatma Politikası, 1995 Mayıs ayında İran'a yönelik ekonomik ambargo kararnamesiyle başlatılmıştır. Clinton tarafından uygulamaya konulan ambargo tam anlamıyla amacına ulaşmamış, İran bu ambargodan fazlaca etkilenmemiştir. Bunun en önemli sebebi de Avrupa ülkelerinin tutumu olmuştur. Amerika'nın ambargo uygulamasına katılmayan Avrupa, İran ile yaptığı ticaret hacmini geliştirmiştir. Ancak bu durum Clinton yönetimindeki ABD'nin tamamen başarısız olduğu anlamına da gelmemektedir. Örneğin ABD'nin bu uygulamaları, Avrupa ülkeleri dışındaki gelişmiş ülkeler üzerinde etkisini göstermiştir.

“1995'te Japonya, İran'da Karun Nehri üzerinde baraj yapımı için vermeyi taahhüt ettiği kredilerin 450 milyon dolarlık ikinci dilimini dondurmuş; Çin, Eylül 1995'te İran'a iki adet nükleer reaktör satmaya ilişkin prensip anlaşmasını askıya almıştır. 1996 yılında ABD, İran üzerindeki ekonomik baskısını coğrafi anlamda genişletmiştir. Ukrayna, Kasım 1996'da uranyum dönüştürme cihazı satışını ABD'nin baskısıyla iptal etmiştir. Aynı şekilde Güney Afrika ile İran arasında yapılan 15 milyon varil ham petrol satışı da, Güney Afrika tarafından tek taraflı olarak feshedilmiştir. Ambargonun boyutları yine bu dönemde 1996 De'Amato¹¹⁹ yasasıyla genişletilmiştir. Clinton'un bu ambargoyla hedeflediğinin, İran'da bir rejim değişikliği gerçekleştirmek olduğu düşünülürse, bu politikanın bekleneni vermekten ne denli uzak olduğu ortaya çıkmaktadır.”¹²⁰

3.6. AB İle İlişkiler

¹¹⁸ Gökhan Çetinsaya, “Rafsanjani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar”, a.g.e, s.317.

¹¹⁹ D'amato Yasası: Amerika'da 1995 yılında kabul edilen bu yasa ile İran ve Libya'ya 20 milyon doların üzerinde enerji yatırımı yapan üçüncü ülke şirketlerine ekonomik yaptırımlar uygulanmasını öngörülüyor.

¹²⁰ Levent Ersin Oralı, “Reform Gülümseyişi ve Sessiz Darbe”

<http://www.jeopolsar.com/03/makaleler/makale.asp?id=01>. (10.04.2007)

1988'den sonraki dönemde İran-AB ilişkileri, Tahran-Moskova ilişkilerinin aksine kolay gelişmemiştir. İran'ın karar alma mekanizmasında etkili radikal kanat Avrupa ile ilişkilerin gelişmesini istememişlerdir¹²¹. Radikal kanadın olumsuz yaklaşımına bir de Salman Rüşdi olayı eklenince Rafsancani, AB ilişkileri kopuk bir yönetim devralmıştır. Kuveyt Krizi ve ardından çıkan savaş esnasında İran'ın takındığı yapıcı tutum Avrupa nezdindeki olumsuz imajını düzeltmiş, AB ülkeleri İran ile ilişkilerini düzelme trendine sokmuştur. Zaten Avrupa Birliği Ülkelerinin İran'a bakış açıları ABD'ninkinden farklı olmuştur; İran'ı tecrit etmek yerine bu ülkenin dünya kamuoyu ile birlikte hareket etmesini sağlamak gerektiğini savunmuşlardır.

Humeyni'nin son zamanlarında patlak veren Salman Rüşdi olayı ile kesilen İran-AB ilişkileri Rafsancani döneminde gelişme göstermiştir. Örneğin, 1990 Sonbaharında AB İran üzerindeki bütün ambargoyu kaldırmış ve İran'da daimi temsilcilik açma kararı almıştır.¹²² AB'nin bu tutumu sayesinde İran, Amerikan ambargosunun etkisini atlatmayı başaramamıştır.

Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığındaki son günlerinde AB ile İran ilişkileri yeniden kriz dönemine girmiştir. 1992 senesinde İranlı dört Kürt liderin Berlin'deki Mykonos adlı bir Yunan lokantasında öldürülüşüyle ilgili davaya bakan Berlin Ceza Mahkemesi, suikastın İran yöneticileri tarafından kararlaştırılıp, planlandığı sonucuna vardı.¹²³ Aradan geçen beş yıldan sonra Rafsancani ve Hamaney'in de aralarında bulunduğu İranlı yöneticilerin suçlu bulunmaları, zaten sıkıntılı olan İran-AB ilişkilerine darbe vurmuştur. AB İran'ı cezalandırmaya karar vermiş; Başta Almanya olmak üzere tüm AB ülkeleri büyükelçilerini geri çekmişlerdir. Bakanlar düzeyindeki ziyaretler durdurulmuş, İranlı bürokratların Avrupa'ya ziyaretleri de kısıtlanmıştır.¹²⁴

¹²¹ Gökhan Çetinsaya, "Rafsancani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar", a.g.e, s.314.

¹²² Gökhan Çetinsaya, "Rafsancani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar", a.g.e, s.315.

¹²³ "Almanya İran'ı Mahkûm Etti", <http://www.milliyet.com.tr/1997/04/11/dunya/iran.html>. (05.01.2007)

¹²⁴ Gökhan Çetinsaya, "Rafsancani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar", a.g.e, s.315.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HATEMİ DÖNEMİ: REFORMİZM VE BARIŞ ARAYIŞLARI

4.1. Genel Çerçeve

23 Mayıs 1997’de yapılan seçimlerde Hatemi’nin sürpriz bir şekilde cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturması hem içte, hem de dış dünyada büyük yankı uyandırdı. Hatemi’nin geçerli oyların yaklaşık %70’ini alması İran’ın iç ve dış politikalarında köklü değişikliklere gidileceği yorumlarına yol açmıştır.

Hatemi’nin 20 milyonluk bir halkoyu desteği ile iktidara gelmesi onun elini güçlendiren en önemli etmen idi. Hatta Hatemi yanlılarının ifadesiyle, Humeyni’nin “devrimi savunacak 20 milyonluk bir ordu” arzusuna gönderme yaparak Hatemi’nin aldığı desteği “değişim için 20 milyonluk bir ordu” olarak tanımlıyorlardı.¹²⁵ İran’ın büyük Ayetullahlarından Ali Montezari’de Seçim sonrası Hatemi’ye yazdığı mektubunda, “seçim bir anlamda var olan koşullara karşı popüler bir devrim anlamı taşıyor ve ülkenin tüm yetkililerine açık bir mesajdır.”¹²⁶ Diyerek seçim sonuçlarının bu anlamda yorumlanması gerektiğini ifade etmiştir.

Bu sonuçlar dünyanın başka bir ülkesinde alınmış olsaydı kuşkusuz bu beklentiler ve yorumlar gayet normaldir, ama konu İran olunca durum fiiliyatta biraz farklıdır. İran’ın siyasi sistemi karmaşık ve dünyada başka örneği olmayan bir yapıdadır zira modern İslam teokrasisi ve demokrasinin unsurları bir arada uygulanıyor.¹²⁷ Hatemi Cumhurbaşkanı olarak yürütme erkinin başıdır, ama bu pozisyon iktidara ait tüm yetkileri tek başına kullanabileceği anlamına gelmiyor. İran’ın kendine özgü bir içyapısı ve yönetim mekanizması mevcuttur. Bu da cumhurbaşkanı seçilen kimseye İslam Cumhuriyeti Anayasası ve rehberin çizdiği sınırlar dâhilinde siyaset yapma serbestisi getiriyor. İktidarın Rehber, Cumhurbaşkanı, Meclis ve Düzenin Yararını Teşhis Heyeti arasında paylaşıyor olması da, farklı politik akımların

¹²⁵ M.Turgut Demirtepe, “Tahran’da Değişim Sürecinde İktidar Mücadelesi”, *Avrasya Dosyası*, Sonbahar, 1999, Cilt:5, Sayı:3, s.25.

¹²⁶ M.Turgut Demirtepe, a.g.e, s.11.

¹²⁷ “İran’da Siyasi Sistemin Başlıca Unsurları”

http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/02/040219_iran_sistem.shtml. (29.12.2006)

uzlaşmak için birbirlerine verdikleri ödünler nedeniyle hareket imkânlarını kısıtlamış olsa da, kurumların istikrarının güvenceye alınmasını sağladı¹²⁸.

Burada gözden kaçırılmaması gereken bir konu da Hatemi'nin var olan sisteme ve onun temel ilkelerine karşı mücadele eden birisi değil de, mevcut sistemin yumuşak tarafını temsil eden bir lider olduğudur.¹²⁹ Hatemi ruhban sınıfına mensup olup, 1979 devriminin önde gelen isimlerindendir; kendisini çok liberal bulan Meclis 1992'de onu istifaya zorlayana kadar Kültür ve İslami İrşad Bakanlığı görevinde de bulunmuştur. Dolayısıyla kendisi gerçek anlamda “sivil toplum”dan çıkmış biri değildir.¹³⁰

Anayasal iktidarsızlığının yanında, Hatemi, sert/katı bütçeden kaynaklanan ekonomik baskılar, düşen petrol gelirleri, çok büyük ve hantal devlet bürokrasisi, ABD'nin ekonomik yaptırımı gibi birçok problemle de uğraşmak zorunda kalmıştır.¹³¹

Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmeden önce telaffuz etmeye başladığı “medeniyetler arası diyalog” ve “vakar, mantık ve milli çıkarlar” temelinde bütün ülkelerle normal ilişkiler kurmak ve mevcut ilişkileri geliştirmek için içeride ve dışarıda aşması gereken çok engel vardı.

Merkezi iktidarı elinde tutanların desteklediği adaya karşı kazanılan seçim zaferi yanında sıkıntıları da getiriyordu. Öncelikle kendi çizgisinde, kendine uyumlu bir kadro oluşturması gerekiyordu ki bu yöndeki çabaları sürekli engellenmeye çalışılıyordu. Bunun en bariz örneğini Hamaney ile Hatemi arasındaki iç politikada atama ve tutuklamalarla kendini gösteren iktidar mücadelesinde görmek mümkündür. Daha önce de belirttiğimiz üzere İran'da cumhurbaşkanı olarak yürütmenin başında yer almanız size sınırsız hareket imkânı vermiyor.

Daima güler yüzlü bir çehre ve yumuşak üslubuyla puan toplayan Hatemi'nin seçim zaferini incelersek, 1997 senesinde Hatemi'ye destek veren birçok seçmenin 1989'da Rafsancani'ye oy verenler olduğunu görürüz. İki liderin almış oldukları oylar arasındaki fark

¹²⁸ Fariba Adelkhah, İran'da Modern Olmak, (Çev: İ.Yerguz), Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s.13.

¹²⁹ Shireen T.Hunter, "İran Perestroikası Köklü Değişim Olmaksızın Mümkün Mü?", **Avrasya Dosyası**, Sonbahar, 1999, Cilt:5, Sayı:3, s.67.

¹³⁰ Fariba Adelkhah, a.g.e, s.20.

¹³¹ M.Turgut Demirtepe, a.g.e, s.26.

ise, 1989 yılındaki seçimlerde yaşlarının küçük olmasından dolayı oy kullanamayan birçok gencin 1997 seçimlerinde seçme yaşına gelmiş olmalarıdır¹³².

Değişimin öncüsü olarak nitelendirilen Hatemi'ye destek verenlerin profilini incelediğimizde pragmatistlerden solculara kadar uzanan geniş ve bir o kadar da gevşek bir yapıda olduklarını görmekteyiz, zira bu gruplar başta ekonomik alanda olmak üzere birçok alanda aralarlarında derin görüş farklılıkları bulunmaktadır. Bu da Hatemi için güçlü bir iktidar olma yolundaki en büyük engeldir. Karşı grupta ise Hatemi'nin değişim yönündeki çabalarını sürekli engellemeye çalışan muhafazakâr ve radikallerden oluşan bloğu görmekteyiz.

Aslında Hatemi'nin Rafsancani'nin desteği olmadan seçimleri kazanabilmesi mümkün değildir. Rafsancani, gerek seçimler öncesinde, gerekse seçimlerden sonra Hatemi'yi desteklemeye devam etmiştir. Kendisini 'Rehber' ile Hatemi arasında uzlaşımı sağlayıcı konuma yerleştirerek Hatemi'nin gerçekleştirmek istediği politikaları daha rahat götürebilmesinde destek olmuştur.¹³³

Hem Rafsancani hem de Hatemi, birçok noktada düşünceleri rehberinkiler ile çatışsa da Humeyni'yi açıkça eleştirmekten sürekli olarak kaçınmışlardır.¹³⁴ Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçildiği dönemde İran'ın dış ilişkileri hemen her alanda kötüleşmişti. Bu durum Hatemi'nin seçilmesi ile birlikte onun pozitif üslubu sayesinde olumlu yönde gelişmeye başlamıştır. Tahran ile büyük devletler arasındaki sürekli artan tansiyonu düşürme sözü veren Hatemi, batı ile diyalog kurma yönünde çaba sarf etmiştir. Uygarlıkların çatışması tezine sürekli karşı çıkmış, Kemal Harrazi gibi bir bürokratı da Dışişleri Bakanlığı'na atayarak dış politika alanında önemli atılımların yapılacağı sinyali vermişti.

4.2. Bölge Ülkeleri İle İlişkiler

İran'ın Hatemi dönemi dış politikası anlamında önemli bir dönüm noktası da 1997 senesinin Aralık ayındaki İslam Konferansı Örgütü'nün 8. Zirve Toplantısı'na ev sahipliği yapması ve teamüllere uygun olarak da Hatemi'nin üç yıllık bir dönem için İKÖ başkanlığına

¹³² Shireen T.Hunter, a.g.e, s.66.

¹³³ M. Turgut Demirtepe, a.g.e, s.29.

¹³⁴ Shireen T.Hunter, a.g.e, s.72.

seçilmesidir. Yapıcı üslubuyla zirveye damgasını vuran İran, böylelikle başta körfez ülkeleri olmak üzere tüm Müslüman ülkeler ile olumlu ilişkiler geliştirmeye başladı.

Birleşik Arap Emirlikleri hariç (Körfezde bulunan üç ada sorunu nedeniyle) tüm körfez ve Arap ülkeleri ile özellikle ticari alanda ilişkilerin geliştirilmesi için çaba sarf eden İran, başta Suudi Arabistan olmak üzere birçok ülkeye üst düzey ziyaretler gerçekleştirmiş, karşılıklı ziyaretler ile de olumlu hava iyice pekişmiştir.

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ülkede yaşayan Azeri nüfusunun desteğini alan Hatemi döneminde de İran-Azerbaycan ilişkileri Rafsancani dönemi gibi sıkıntılı bir seyir izlemiştir. Tahran ile Bakü arasındaki soğukluğun nedenlerine bakacak olursak; İran'ın Ermenistan'a destek vermesi, Hazar'da Azerbaycan'ın ülke bütünlüğünü tanımaması, ülkesindeki Türk nüfusa karşı tutumu, Kafkasya'da Moskova'nın etkin olmasını desteklemesi iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemektedir.¹³⁵ Bu yüzden de İran ile Azerbaycan ilişkileri Hatemi iktidarında da düzelmemiş, zaman zaman gerilimler artmıştır.

4.3. AB İle İlişkiler

Avrupa Birliği ülkelerinin de İran'a bakış açıları Hatemi iktidarı ile olumlu yönde gelişmeye başlamış, Amerika'nın İran'ı çevreleme politikasını onaylamadıklarını açıklayarak, yeni yönetime olan güvenlerini dile getirmişlerdir. AB ile İran arasındaki ilişkilerin koptuğu Mikenos davasından sonra İran'ı terk eden AB büyükelçileri 1997 sonbaharından itibaren bu ülkeye geri dönmeye başlamışlardır, bunu AB'nin Şubat 1998'de Tahran ile üst düzey ziyaret yasağını kaldırması izledi.

Tahran-AB ilişkilerindeki önemli dönüm noktalarından biri de, Hatemi'nin 1998 yılı Eylülünde BM Genel Kurulu toplantısı için gittiği New York'ta Salman Rüşdi olayının kapandığını ilan etmesi oldu. İran'la ilişki kurma hususunda ABD'nin tavrı 'salyangoz adımı' hızında hareket ederken, İran, Avrupa ile ilişkilerinde büyük bir mesafe kat ederek tekrar Batı'ya açılma yoluna gitmiştir. Bu ilişkiler, İran hükümetinin Ayetullah Humeyni'nin Salman Rüşdi hakkında verdiği ölüm fetvasının arkasında olmadığını (bundan önceki açıklamalardan

¹³⁵ Kamil Ağacan, “ABD’den Azerbaycan’a İran ve Rusya Markajı”, **Stratejik Analiz**, Haziran, 2006, Sayı:74, s.8.

çok daha net ifadelerle) açıkladıktan sonra gözle görülür biçimde düzeldi.¹³⁶ Bu açıklamadan sonra daha da olumlu seyre giren AB-İran ilişkileri Hatemi-Harrazi ikilisinin yoğun çabaları ile gelişmeye başladı.

4.4. Amerika İle İlişkiler

İran'ın gerek bölge ülkeleri, gerekse AB ile geliştirdiği olumlu ilişkilerin aksine Hatemi dönemi İran-ABD ilişkilerinin seyri olumsuz yönde olmuştur. Gerçi Hatemi'nin 1997 İKÖ toplantısında Amerikan halkına yaptığı diyalog ve diplomatik yumuşama çağrısı Washington üzerinde olumlu bir etki yapmış olmasına rağmen bu hava ilişkilere yansımamıştır.

Hatemi'nin ayrıca Amerikan halkı ile ilgili takdir dolu ifadeler içeren “CNN Röportajı”¹³⁷ da Amerikan seyircisinin dikkatini çekmiş, ama bu olay da ilişkilerin seyrini olumlu yöne çekmeye yetmemiştir. Hatemi'nin CNN muhabiri Christiane Amanpour ile yaptığı söyleşinin satır araları incelendiğinde, gerek Amerikan halkı ile ilgili açıklamaları, gerekse 1979 yılındaki rehineler krizinden dolayı üstü kapalı da olsa özür dilemesi önemlidir. Hatemi'nin üslubu ve anlayışını gösteren bu ifadeler aynı zamanda ABD'yi “Büyük Şeytan” olarak niteleyen, rehineler krizine destek veren Humeyni'nin görüşlerine zıt olması bakımından önemlidir.

İran Cumhurbaşkanı'nın bu yöndeki yaklaşımlarına Tahran ve Washington'dan aykırı sesler gecikmedi. Amerikan yönetimi; karşılıklı diyalogun başlayabilmesi için İran yönetiminin terörizme desteğine son vermesi, Ortadoğu barış sürecine muhalefet etmemesi ve kitle imha silahları ile ilgili çok bilinen şartları öne sürmüştür. ABD'nin bu tavrına Tahran yönetiminin cevabı gecikmemiş, ilişkilerin gelişebilmesi için öncelikle Amerikan ambargosunun son bulması gerektiğini açıklamışlardır. Karşılıklı açıklamalar ile zaten bozuk olan ABD-İran ilişkileri iyice içinden çıkılmaz bir hal almıştır.

Bu arada Amerika'daki başkanlık seçimlerinin sonucu da İran ile Amerika ilişkilerinin daha da gerginleşeceğinin göstergesi gibiydi. 2000 yılı Kasım ayında yapılan seçimleri

¹³⁶ Ruhullah K. Ramazani, “İran'ın 'Tecrit'i Kıрма Girişimi”, <http://arsiv.zaman.com.tr/1999/03/23/yazarlar/9.html>. (29.12. 2006)

¹³⁷ Hatemi'nin CNN röportajının Türkçe tam metni için; Sami Oğuz, **Gülümseyen İslam; Hatemi'nin Ağzından İran'da Değişim**, Çev. Nazila H. Nejad, Metis yayınları, İstanbul, 2001.

George W. Bush'un kazanmasından sonra Amerikan dış politikasının oluşturulmasında ve yürütülmesinde etkili olan mevkilere "Yeni Muhafazakârlar" olarak adlandırılan isimler getirilmiştir.

“Başkan Bush’un ifadesiyle, ABD’nin ‘terörle mücadelesi’ esnasında diğer ülkeler "ya ABD’yle birlikte ya da ABD’nin karşısındadır".ABD’nin atmaya karar verdiği adımlara karşı çıkmak ya da bunları sorgulamak, Yeni Muhafazakarlar’ın iktidarda olduğu Washington’da dostça bir davranış olarak değerlendirilmemektedir. Dolayısıyla Yeni Muhafazakâr Amerikan yönetiminin diğer ülkelerden beklentisi, yolunun şu veya bu şekilde tıkanması değil, kendisine her türlü kolaylığın gösterilmesidir. Hegemon gücün uzun pazarlıklara, diplomatik manevralara ve zaman kaybına tahammülü yoktur. 11 Eylül terör saldırılarının ABD’de yarattığı atmosfer, *"Yeni Muhafazakârlar"*ın yukarıda belirtilenleri uygulama alanına geçirmesine imkân vermiştir.”¹³⁸

Amerikan Başkanı Bush’un tarihe Bush Doktrini olarak geçecek, 2002 ve 2003 yıllarında yaptığı “*Ulus Sesleniş*” konuşmalarında Kuzey Kore, İran ve Irak’ı isim vererek suçlamış ve gözdağı vermiştir.¹³⁹

Güvenlik duygusunun dünya çapında yayılmasına büyük önem veren, bu amaçla NATO’nun genişletilmesi fikrini destekleyen ABD’nin “*uzlaşmaz ülkeler*” den beklentisi, silâhların kontrol altında tutulması genel anlayışına ayak uydurmalarıdır.¹⁴⁰ Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra yegane süper güç olarak kalan ABD, kendisine karşı “asimetrik tehdit” yaratan, uzlaşmaz tutumlu politikacıları hedef almaktadır. Saldırganın muhatabından göreceli olarak daha zayıf olmasına karşın muhatabının zafiyetlerinden yararlanmaya yönelerek oluşturduğu tehdit olarak tanımlanan “Asimetrik tehdit”, ani ve hazırlıksız saldırıyla karşı karşıya kalma olasılığını arttırmıştır.¹⁴¹ Asimetrik tehdit kavramı her ne kadar Batı tarafından “güçsüzden güçlüye yönelen bir tehdit” olarak tanımlansa da güçlüden güçsüze doğru da yöneltilebilmekte ve ekonomik, politik, sosyal sistemlerdeki huzursuzluğu tetiklemektedir.

¹³⁸ Çağrı Erhan, “Yeni Muhafazakârların Gözüyle Türkiye’nin Değişen Vizyonu”, <http://www.tusiad.org/yayin/gorus/55/7.pdf>. (04.04.2007)

¹³⁹ Abdülkadir Gerçeksever, a.g.e. s.403.

¹⁴⁰ Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Dış Politika ve Savunma Araştırmaları Grubu, “ABD’nin Irak’a Yapacağı Bir Askeri Müdahalenin Türkiye’ye Olası Yansımaları”, http://www.obiv.org.tr/DSA/irak_1.htm. (01.04.2007)

¹⁴¹ Elif Çetin, “Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik”, <http://www.foreignpolicy.org.tr/arkaplan/haziran03/tr/eksensiz.htm>. (10.01.2007)

Bu anlamda zaten kötü bir seyir izleyen İran-ABD ilişkileri Bush ile birlikte daha da olumsuz bir grafik çizmeye başlamıştır. Buna ek olarak İran'da yapılan seçimlerden sonra, radikal söylemleriyle öne çıkan Ahmedinecad'ın iktidara gelişiyle de gerginlik daha da artmıştır.

4.5. Türkiye İle İlişkiler

Hatemi dönemi İran-Türkiye ilişkileri sıkıntılı başlamıştır. Rafsancani yönetiminin son zamanlarında gerginleşen iki ülke ilişkileri 1997 başında krizle sonuçlanmıştır. İran büyükelçisi Bagheri'nin Refah Partisi tarafından Sincan'da tertip edilen Kudüs gecesinde Türkiye'nin İsrail ile münasebetleri nedeniyle Türkiye'yi suçlayıcı bir konuşma yapması zaten gergin olan ilişkileri kopma noktasına getirmiş, karşılıklı suçlamaları iki ülke büyükelçilerinin karşılıklı olarak geri çekilmesi izlemiştir.¹⁴²

Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi için bu dönemde Harrazi ve İsmail Cem'in çabaları dikkate değerdir. 1997 Eylülünde BM toplantılarında bir araya gelen Cem-Harrazi ikilisi, ilişkileri normalleştirme ve karşılıklı olarak yeni büyükelçileri atama kararı aldılar.

İran yönetiminde, medeniyetler arası diyalog yanlısı politikaları ve reformist yüzüyle tanınan Cumhurbaşkanı Hatemi döneminin başlaması, Türkiye İran ilişkilerine de olumlu yansımış ve yukarıda bahsedilen nedenler sonucunda kesintiye uğrayan İran Türkiye ilişkileri 1998 yılında büyükelçilik seviyesine yeniden çıkarılmıştır. Bu dönemde, İran'da yapılan mevzuat reformları sonucu yabancı yatırıma ilişkin prosedürler basitleştirilmiş ve ticari engeller hafifletilmek suretiyle karşılıklı ticari ilişkilerde gelişme yaşanmıştır.¹⁴³ Gerek Cem-Harrazi ikilisinin çabaları gerekse Demirel-Hatemi'nin olumlu yaklaşımları ile ilişkiler normale dönmeye başlamıştır.

Bu döneme damgasını vuran en önemli konu ise yine PKK terörü olmuştur. 1999 yılında Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi ile İran'da düzenlenen PKK yanlısı

¹⁴² 1989-1997 yılları arasında İran'ın Ankara Büyükelçisi olan M. Rıza Bagheri, o dönemde Sincan Belediye Başkanı olan Bekir Yıldız'ın 1997'de düzenlediği 'Kudüs Gecesi'ne katılmış ve yaptığı konuşmada "Türkiye'de herkes şeriatçıdır" demiştir. Büyük gerginlik yaratan Bagheri, Dışişleri'ne çağrılıp Türkiye'nin içişlerine karıştığı için protesto edilmiş, 'istenmeyen adam' ilan edilmeden Tahran'a dönmüştür.

¹⁴³ Arzu Celalifer, "Türkiye – İran İlişkilerindeki Dönüm Noktaları ve Son Gelişmelerin Değerlendirilmesi", <http://www.turkishweekly.net/turkce/yazarlar.php?type=13&id=92>. (17.01.2007)

gösteriler sıkıntı yaratmış, bunu İran üzerinden PKK saldırılarının artması izlemiştir. Akla gelen ilk soru Suriye'nin yerini İran'ın mı aldığıydı.

17 Ağustos depremi iki ülke arasındaki problemlerin - geçici de olsa- unutulmasına neden olmuştur. Bu dönemde depremin yaralarının sarılmasına yönelik çabalar ilişkileri yumuşatsa da Ekim ayında meydana gelen Kışlalı suikastı, terör konusunu yeniden gündemin başına oturtmuştur. Saldırı ile ilgili olarak açıklama yapan Başbakan Bülent Ecevit, faillerin kim ya da kimler olduğunun tespit edilmeye çalışıldığını belirterek, "Kuşkusuz bu rejime karşı yönelen saldırılardan biridir. Fakat hiçbir çevre, hiçbir kesim, bu tür eylemlerle, bu tür cinayetlerle, bu tür çılgınlıklarla, Türkiye'yi yolundan saptıramayacaktır",¹⁴⁴ diyerek görüşlerini belirtmiştir.

Hükümetin bu temkinli açıklamasına rağmen saldırıda İran'ın doğrudan veya dolaylı olarak parmağı olduğu yönünde spekülasyonlar yapılmıştır. Bombalama olayı ile ilgili olarak gözaltına alınan Necdet Yüksel'in, Kışlalı'nın aracına bombayı kendisinin yerleştirdiği ve İran'lı bir diplomat tarafından olaya azmettirildiğini¹⁴⁵ açıklaması ile gözler yeniden İran'a çevrilmiştir.

¹⁴⁴ http://www.belgenet.com/arsiv/kislalitepki_02.html (22.03. 2007)

¹⁴⁵ "Bir Atatürkçü Daha Katledildi: Ahmet Taner Kışlalı"

<http://www.netbul.com/superstar/ozeldosyalar/sicakhaber/yesil/ahmet.asp>. (19.03.2007)

BEŞİNCİ BÖLÜM

AHMEDİNECAD DÖNEMİ: RADİKALİZME DÖNÜŞ

5.1. Genel Çerçeve

Hatemi'den sonra iktidara gelen Ahmedinecad ile birlikte İran dış politikasında uzlaşmacı üslup yerine sertliğe dayalı bir yaklaşım sergileneceğine yönelik yorumlar artmıştır. Aslında İran içinde de pek tanınmayan, seçimler öncesinde kendine pek şans verilmeyen bu liderin iktidara gelişi ile yasama ve yargı güçlerini elinde bulunduran ulema sınıfının yürütmeyi de ele geçirerek ülkede siyasi iktidara bütünüyle hâkim olduklarını söyleyebiliriz. 9. cumhurbaşkanlığı seçimini kendisi din adamı olmamasına karşın en tutucu din adamından bile daha muhafazakâr olduğu belirtilen Mahmud Ahmedinecad'ın ezici bir çoğunlukla kazanması, 1997'de ılımlı din adamı Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanı olmasıyla açılan reform defterini kapattığı şeklinde yorumlandı.¹⁴⁶

Ahmedinecad dönemi İran dış politikasını incelemekten önce seçim zaferini ve bu zaferin altında yatan nedenleri incelemek dış politika üzerinde yapılacak değerlendirmelerde faydalı olacaktır. Ahmedinecad'ın seçim zaferinin altında yatan nedenleri genel anlamda iki ana grupta toplayabiliriz: Reformistlerden ve Rafsancani'den kaynaklanan sebepler ile İran içi dinamikler ve Ahmedinecad'tan kaynaklanan sebepler.

İlk olarak, seçimde mağlup olan reformist kanadın kendi aralarında uzlaşıp ortak bir aday gösterememeleri ve farklı farklı adayları desteklemeleri reformist oyların bölünmesine neden olmuştur.¹⁴⁷ Buna bir de Hatemi'nin kişisel olarak kazandığı sempatinin reformist oylara dönüşmemesi eklenince bu kanadın seçimi kazanması zorlaşmıştır. Böylelikle ikinci tura Rafsancani ve Ahmedinecad'ın kalması ile reformistler büyük hayal kırıklığına uğramış ve birçoğu ikinci turda oy kullanmamıştır. Rafsancani'nin reformist kanatta bu kadar tepkiyle karşılanışının nedeni ise onunla ilgili çıkan yolsuzluk haberleri ve faili meçhul cinayetlerle ilgili olarak suçlanması olmuştur¹⁴⁸. Reformistlerin Hatemi döneminde sıkça suçladıkları Rafsancani, şimdi reformist aday olarak karşılarındaydı. Aslına bakarsanız İran'da muhafazakâr/reformist ayrımı da öyle siyah/beyaz gibi net değildir. Paletsine (Filistin)

¹⁴⁶ <http://www.milliyet.com.tr/2005/06/26/dunya/adun.html>. (08.01.2007)

¹⁴⁷ http://gloria.idc.ac.il/columns/translatedcolumns/turkish/24_06.html. (05.01.2007)

¹⁴⁸ Nefise Kuhnavard, "İran'da Yeni Muhafazakârların Zaferi", **Aksiyon**, 04.07.2005, sayı: 552.

dergisini çıkaran ve editörlüğünü yapan Dr. Javad Sharbat'a göre; ister sağ olsun isterse sol, herkes İmanın (Humeyni) çizgisini kabul eder. Hepsi onun talebeleridir. Her iki grup da sistemi kabul eder. İktidar değişir, ama sistem değişmez.¹⁴⁹

İkinci neden ise, İran'ın içinde bulunduğu durum ve Ahmedinecat'ın kişiliği ile ilgilidir. Yolsuzluk, eğitim ve altyapı sorunlarına bir de petrol gelirlerinin birkaç ailenin tekelinde olması eklenince halkın neden geçmişi kanlı, zengin Rafsancani yerine yoksul halka umut veren, katı tutumlu Ahmedinecat'ı tercih ettiklerini daha iyi anlayabiliriz.

1956 doğumlu Tahran Belediye Başkanı Ahmedinecat, seçimlere kadar İran içinde pek tanınmasa da 1979 devriminin heyecanlı isimlerinden olması ve Amerikan Elçiliği'nin basılması olayında bizzat rol almış olması onun kişiliği hakkında önemli ipuçları vermektedir.

İran seçimleri, aydınlar, gazeteciler, yazarlar ve parti liderleri için iyi bir ders niteliğindedir. Bu seçim ile halkın nabzını iyi tutamadıkları anlaşılmıştır. Oy kullanma yaşının 15 olduğu İran'da seçimlerin kaderini gençler belirliyor. Batı ve Türkiye'de İranlı gençlerin tamamına yakınının reformist ve özgürlükçü sananlar büyük yanılgıya düşmüşlerdir, zira oy kullanma yaşı düştükçe radikal çözüm yollarına inananların sayısı da artmaktadır.

Ahmedinecad'ın seçildikten sonra bunu 'Yeni bir İslam Devrimi'olarak nitelemesi ve 'İsrail yeryüzünden silinmelidir' açıklaması,¹⁵⁰ onun kişiliği ve politik çizgisi açısından önemli ipuçları veriyor. Bu açıklamanın Devrim Muhafızları tarafından da resmen desteklenmesi ordu ile siyasetin aynı çizgide olduklarını göstermektedir.

Ahmedinecad'ın bu çıkışlarının nedeninin onun "*Huccetiye*"¹⁵¹ üyesi olduğu yorumlarını da güçlendirmiştir. Kayıp İmam Mehdi'nin geri gelişini hızlandıracak adımlar atılması gerektiğini savunan bu cemiyete göre "*nehy-i ani'l münker*" (kötülükten alıkoyma) vazifesi Mehdi gelene kadar askıya alınır, hatta dinen sakıncalı olmayan bazı taktiklerle yeryüzündeki kargaşa ve zulüm artırılırsa Mehdi'nin gelişi hızlanabilirdi.¹⁵² Başta Hatemi olmak üzere rakipleri Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde imalı olarak onun Hüccetiye cemaati

¹⁴⁹ Muhsin Öztürk, "İran Kimliğini Arıyor", **Aksiyon Dergisi**, Sayı:557, 8 Ağustos 2005.

¹⁵⁰ <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=3457>. (23.08.2006)

¹⁵¹ 1950'li yıllarda Şeyh Mahmud Halebi tarafından kurulan bu cemiyete göre kayıp 12. imam Mehdi olarak dönecektir. Mehdi'nin gelmesi için de dünyanın bir kaos içinde olması gerektiğinden bu ortamı sağlamak için dünyayı kaos ve kargaşa ortamına sürüklemek gerektiğini savunmakta.

¹⁵² Kerim Balci, "Kaostan Medet Umanlar", <http://www.aksiyon.com.tr/pdf/24588.pdf>. (11.01.2007)

tarafından desteklendiğini ileri sürdü.¹⁵³ Çoğu Ahmedinecad'ı küçük düşürmeye yönelik olan bu iddiaların doğruluk değeri bilinmiyor. Ahmedinecad'ın Huccetiye üyesi olduğu yönündeki bilgiler dünya basınına hem Huccetiye, hem de mevcut rejime muhalif gruplarca sızdırıldığından bu iddialara temkinle yaklaşmak gerekiyor.¹⁵⁴

5.2. ABD ile İlişkiler

Göreve gelir gelmez yaptığı çıkışlarla bir anda dikkatleri ve tepkileri üzerinde toplayan Ahmedinecat, Rafsancani'nin tersine ABD ve Batı ile ilişkiler hususunda isteksiz görünmektedir. Gerek tavırları, gerekse İran'ın nükleer programının devamı hususundaki ısrarlı davranışları ABD'nin bölge üzerindeki planlarını gerçekleştirme çabalarına bir anlamda destek olmaktadır. Gerçekten de İran, ABD için bölgedeki en önemli meşrulaştırıcı güç olmuştur. Amerika'nın 1979 devriminden bu yana İran'a saldırmayışının en önemli nedeni İran korkusunu bölgede sıcak tutma isteğidir. Çünkü bu sayede Arap dünyası ABD'ye yaklaşmış ve ABD'nin bölgede çok sayıda askeri üs kurmasına göz yumulmuştur.

ABD tarafından hazırlanan “Büyük Ortadoğu Projesi”nin kapsadığı bu coğrafi alan, petrol ve doğalgaz kaynakları bakımından dünyanın en zengin bölgesidir. Dolayısıyla bu coğrafyadaki ülkelerin bütünleşmesiyle doğacak bir güç merkezi, ABD'nin küresel hegemonyasına karşı büyük tehdit oluşturmaktadır.¹⁵⁵ Bu yüzden ABD'nin bölgede kalabilmesi için daimi olarak huzursuzlukların ve bölge ülkeleri arasında çıkar çatışmalarının olması gerekmektedir. İran, özellikle 1979 devriminden bugüne ABD'nin Orta Doğu'daki varlığını ve etkinliğini engellemeye çalışırken ABD de bölgede kendine sorun çıkaran İran'ı uluslararası arenada izole etmeye çalışıyor.¹⁵⁶

Ahmedinecad'ın seçilmesi ABD'nin bölgedeki müttefiki olan İsrail'i de tedirgin etmiştir. İsrail Başbakan Yardımcısı Simon Peres, İran'da muhafazakâr eğilimli Mahmud

¹⁵³ Osman Eraydın, “Ahmedinecad'la Büyük Şeytan'ın Dansı”,

[\(24.02.2007\)](http://www.millicozum.com/index.php?option=com_content&task=view&id=834&Itemid=32)

¹⁵⁴ Kerim Balcı, a.g.e.

¹⁵⁵ Erol Bilbik, “Büyük Ortadoğu Projesi ve İran”, *Jeopolitik*, Mart, 2006, Sayı:26, s.17.

¹⁵⁶ Mahmood Sariolghalam, “Understanding Iran: Getting Past Stereotypes and Mythology”, *The Washington Quarterly*, Vol: 26, No: 4, s. 70.

Ahmedinecad'ın cumhurbaşkanlığına seçilmesinin uluslar arası toplum açısından ciddi sorunlara neden olacağını ifade etmiştir.¹⁵⁷

5.3. Bölge Ülkeleriyle İlişkiler

Ahmedinecad'ın uzlaşmaz tavırları ABD ve İsrail'i rahatsız ettiği gibi 1979 Devriminden bu yana İran'dan çekinen Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkeleri de huzursuz etmiştir. İran'ın nükleer programı hususundaki adımlarından ciddi kaygılar duyan bu devletler savunmalarını güçlendirmek amacıyla Amerika'ya müracaat etmişlerdir.¹⁵⁸

Ahmedinecad döneminde İran ile Azerbaycan arasındaki son dönemlerde yaşanan söylem düzeyindeki yumuşamaya rağmen Bakü'nün Tahran'a karşı kaygıları sürmektedir. Bu bakımdan İran'ın nükleer bir güç haline gelmesi Bakü tarafından arzu edilir bir şey değildir.¹⁵⁹ Bu duruma ek olarak İran'ın Azeri nüfusa karşı takındığı olumsuz tutum da ilişkilerin düzelmesi açısından engel teşkil etmektedir. Bu dönemde Fars milliyetçiliğinin de arttığını söylemek yanlış olmaz. Ahmedinecad'ın İran milli futbol takımına “Fars Yıldızları” ismini vermeye çalışması da bu politikaya bir örnek teşkil edebilir.¹⁶⁰

ABD'nin Irak'a müdahalesinden en kârlı çıkan ülke İran oldu. Toprak bütünlüğü korunabilirse Irak'ı çoğunluktaki Şiiler yönetecek, Irak bölünürse enerji zengini güney Irak Şiilerin denetimine geçecek ve Ortadoğu'da yükselen Şii hilal bu durumda daha da güç kazanabilecek. Nükleer yetenek kazanmış Şii hilal ise Ortadoğu'daki ABD çıkarlarının tümünü zora sokabilecektir.¹⁶¹

¹⁵⁷ “İsrail Ahmedinecad'ın Seçilmesinden Tedirgin”,

http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/06/050626_iran_israel_nuclear.shtml. (29.12.2006)

¹⁵⁸ Ömer Ersun, “Bush, Ahmedinecat ve Yüce Tanrı”, *Stratejik Analiz*, Haziran, 2006, Sayı:74, s.34.

¹⁵⁹ Kamil Ağacan, a.g.e, s.9.

¹⁶⁰ Arif Keskin, a.g.e, s.36.

¹⁶¹ Nejat Eslen, “İran'a Darbe Jeopolitik Bir İhtiyaç”

http://www.dunyabulteni.net/author_article_detail.php?id=392. (29.04.2007)

Orta Doğu'da “Şii Hilal”, teorik olarak İran'dan başlayıp, Irak ve Suriye'den geçerek Lübnan'ın güneyinde son bulur. Şiiilerin Irak'ta iktidar olması ve Şii akımının yükselmesi, bazı Arap ülkelerinin “Şii Hilal”den duyduğu endişeyi dile getirmesine yol açmıştır.¹⁶²

Saddam sonrası Irak'ta Şiiilerin önemli bir unsur olarak ortaya çıkması ile birlikte Orta Doğu'da İran'ın etkisine girebilecek Pakistan'dan Lübnan'a kadar bir Şii ekseninin ortaya çıktığı hususunda görüşler ortaya atılmıştır. İran ve Irak'ın yanı sıra, Bahreyn ve Azerbaycan'ın çoğunluğu Şii'dir. Şiiiler aynı zamanda Lübnan'da da büyük bir grup oluştururlar. Farklı bir formu olmakla birlikte Suriye'deki azınlık iktidarını da Şiiiliğin bozulmuş bir biçimi olarak görmek mümkündür. İranlılar ve diğer ülkelerdeki Şii topluluklar arasında yüzyıllardır sağlam bir bağlantı olagelmıştır. İranlı ve Iraklı Şiiiler arasındaki güçlü ve ayrıcalıklı bağ da Necef ve Kerbela gibi Şiiiler için kutsal olan merkezlerin Irak sınırları içinde kalmasından kaynaklanmaktadır.

Irak'ın işgalinden sonra Ortadoğu'da bir Şii ekseninin ortaya çıktığı ve İran'ın da bu eksenenden faydalanmak istediği bir gerçektir. Çünkü İran hem uluslararası hem de bölgesel kuşatılmışlığını bölgede ortaya çıkan Şii kuşağı ile giderme yoluna gideceği, bu kuşağı kendi dış politikası için bir çıkış yolu olarak göreceği yorumları yapılmaktadır.¹⁶³ İran İslam Devrimi ile birlikte Humeyni önderliğinde devlet yönetimine sahip olan Şiiiler için oluşan bu ortam önemli bir fırsat olarak görülmektedir.

Irak'ın nüfusunun yarısından fazlasını oluşturan Şiiiler üzerinde etki kurmayı planlayan İran'ın bunda ne derece başarılı olabileceğini ise zaman gösterecek. Gelişen olaylara bakıldığında, İran'ın Şii kartını kolay kolay oynayamayacağı/oyunattırılmayacağı açıkça görülmektedir. İran için Şii jeopolitiğinin önünde çok ciddi engeller mevcuttur. Bu engeller ABD, Sünni Arap, İsrail ve Şiiilikteki farklılıktan¹⁶⁴ kaynaklanan engellerdir.¹⁶⁵

Arapların “Şii Hilal”in gerçekleşmesinden ve Iraklı Şiiilerin güçlenmesinden endişeleri, Irak'taki durumun kendi ülkelerindeki Şiiileri etkilemesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla İran'ın Şii kozunu kullanarak güçlenmesinden endişe duyulmaktadır. Irak'taki

¹⁶² Mazin Hasan, “Orta Doğu'da “Şii Hilal” Endişesi”,

<http://www.asam.org.tr/yazigoster.asp?ID=1124&kat1=31&kat2>. (04.01.2007)

¹⁶³ Mehmet Şahin, “Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt:1, Sayı:1, 2006, s.42.

¹⁶⁴ Şiiiler kendi aralarında Caferiye, Zeydiyye, İsmailiyye, Nusayrilik, Bahailik, Dürzilik gibi fırkalara bölünmüştür.

¹⁶⁵ Mehmet Şahin, a.g.e, s.43.

Şiilere bakıldığında, bunların Iraklı Şii olduğu ve İran ile mezhep birliği dışında bağlantıları bulunmadığı görülecektir. İran destekli Şiilerin dışında Şii bölgeleri oluşturmak isteyenler, Irak'ın bir bütün olarak kalmasından yanadır. Irak'taki demografik yapının bir "Şii Hilal" in de kurulma şansını azalttığı görülmektedir. İran'ın Suriye ile Şii bir köprü oluşturma fikri, Irak'ın Sünni batı bölgesinin engeliyle karşılaşmaktadır. Aynı zamanda Sünni Kuzey Irak engeli söz konusudur. Köprünün varsayılan ikinci ayağı Suriye'ye bakıldığında, Suriye'nin Şii varlığından neredeyse yoksun olduğu görülecektir. Ayrıca, İran-Suriye yaklaşması mezhepsel değil, siyasi nedenlere dayanmaktadır.¹⁶⁶

İran ise "Şii Hilali"nin bir uydurmadan ibaret olduğunu, böyle bir amaçlarının olmadığını ifade etmektedir. İran'a göre bu tezi ortaya atanların amaçlarının Müslümanlar arası ihtilaf çıkarma ve Şiilerle Sünnileri biri birine yabancılaştırma eylemleri olduğudur. Bu durumun da İslam'a ağır darbeler indireceği gibi, İslam ve Müslüman milletlerin azınlı düşmanları olan Amerika, ırkçı İsrail ve İngiltere gibi saldırgan ve işgalci güçlerin çıkarlarını da en etkin bir şekilde garanti edeceğini savunmaktadır.¹⁶⁷

5.4. İran- Türkiye İlişkileri

Mahmut Ahmedinecad'ın cumhurbaşkanlığına seçilmesinden sonra Monaçer Mottaki'nin Dışişleri Bakanlığı'na getirilmesi Tahran'ın bundan böyle Türkiye ile ilişkilerinde izleyeceği politikaya ışık tutmaktadır. Humeyni zamanında bile Ankara'ya büyükelçi tayin edilirken dikkatli davranılır ve Türk dostu bilinen kişiler arasından seçim yapılırken, bu kez Ankara'daki Büyükelçiliği sırasında takındığı tutum yüzünden nerdeyse "*persona non grata*" ilân edilmiş bir Bakanı muhatap almak söz konusudur¹⁶⁸

Yeni Bakan Monaçer Mottaki, büyükelçi olarak 2 Eylül 1985 tarihinde Ankara'daki görevine başlamış, Türkiye'deki 3,5 yıllık görev süresince kendisine sayısız protesto notaları

¹⁶⁶ Mazin Hasan, "Orta Doğu'da "Şii Hilal" Endişesi", <http://www.asam.org.tr/yazigoster.asp?ID=1124&kat1=31&kat2.> (04.01.2007)

¹⁶⁷ "Şii Hilali Gerçek mi? Kuruntu mu?" <http://turkish.trib.ir/makale/444.htm>. (28.04.2007)

¹⁶⁸ "İran'a Genel Bakış", http://www.obiv.org.tr/DSA/Iran_1.htm. (11.01. 2007)

verilmiş, dışişleri Bakanlığı “istenmeyen adam” ilan etmeye hazırlanırken, Tahran’ın Mottaki’nin yerine yeni bir isim atamasıyla kriz aşılmıştı.¹⁶⁹

Türkiye’yi hedef alan açıklamaları nedeniyle Türk kamuoyunda tepki toplayan Mottaki’nin yardımcısı da kendisi gibi problemlili bir şekilde Türkiye’den ayrılan eski büyükelçi Bagheri olmuştu.¹⁷⁰

Ahmedinecad’ın Türkiye’ye şüphe ile baktığının göstergesi olarak, gazeteci Nafize Kouhnavard’ı Tahran’da yayınlanan “Hemşehri” gazetesinden atarken onu “Türkiye ve Azerbaycan’ın casusu” olmakla suçlamıştı.¹⁷¹

İran’ın yeni lideri Ahmedinecad’ın söylemleri ve icraatları Türkiye tarafından dikkatle izlense de bu durum iki ülke arasındaki ticari ilişkileri fazla etkilememiştir. Daha önce de belirtildiği gibi İran ile Türkiye ilişkilerinin en kötü durumda olduğu kriz dönemlerinde bile ticari ilişkiler devam etmiştir. Bunda iki ülkenin çıkarlarının kesişmesinin rolü büyüktür. Coğrafi yakınlık faktörü değerlendirildiğinde, doğal gaz tüketiminde tüketici bir ülke konumunda olan Türkiye’nin, doğal gaz gereksinimini en uygun ve en güvenilir şekilde karşılayabileceği kaynağın İran olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır¹⁷². Enerji ihtiyacını karşılamada tek bir ülkeye bağlı kalmak istemeyen Türkiye için bu durum çok önemlidir. Rusya’nın Avrupa’ya karşı petrol ve doğalgazı bir silah gibi kullandığı bu dönemde Türkiye’nin temin seçeneklerini artırması için bu elzemdir. Diğer taraftan bakıldığında zaman İran’ın toplam ihracatının önemli bir bölümü petrol ve doğalgazdan oluşmaktadır. Amerikan ambargosu altındaki İran’ın petrol dışı ürünler alanında ihracatın geliştirilmesi ve yabancı sermayenin teşvik edilmesiyle ilgili mevcut politikasına en iyi cevap verebilecek ülkelerden birisi de sınır komşusu olan Türkiye’dir.

Büyük Ortadoğu Projesi bağlamında bölgede güçlü bir Türkiye-İran ilişkisi ABD’nin amacına hizmet etmese de, özellikle Irak ile ilgili olarak İran ve Türkiye birçok konuda ABD’den farklı düşünmektedirler. İki ülkenin yumuşak karnı olarak nitelendirilebilecek olan

¹⁶⁹ “İran’ın İnadı”, <http://www.vatanim.com.tr/root.vatan?exec=haberdetay&tarih=16.08.2005&Nevsid=58776&Categorid=1>. (11.01.2007)

¹⁷⁰ “Bagheri, iki numara oldu” <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=163999>. (14.12.2006)

¹⁷¹ Sedat Laçiner, “İran’ın Yeni Lideri Ahmedinejad: Şans mı? Kâbus mu?”

<http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=129>. (13.10.2006)

¹⁷² Arzu Celalifer, “Türkiye – İran İlişkilerindeki Dönüm Noktaları ve Son Gelişmelerin Değerlendirilmesi”, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yazarlar.php?type=13&id=92>. (17.01.2007)

Kürt meselesi hususundaki ABD politikaları, Türkiye ve İran'ı birbirlerine daha da çok yakınlaştırmıştır.¹⁷³

5.5. Nükleer Silahlanma Problemi

Ahmedinecad döneminin en önemli özelliği, İran'ın nükleer programının yeniden hızlanması ve bu konunun uluslararası sistemde gerginliğe yol açmış olmasıdır. Aslında İran'ın nükleer programı Şah döneminde ve ne ilginçtir ki ABD ve İngiltere'nin desteği ile başlamıştır. İslam Devrimi ile kopan İran-Batı ilişkileri nedeniyle çalışmalar uzunca bir süre yarım kalmıştır. 1991 yılından itibaren İran ekonomisinin yeniden toparlanma sürecine girmesi ile nükleer tesislerin yapımı konusu yeniden gündeme gelmiştir. İran'ın bu seferki partneri ise ekonomik anlamda zor durumda olan Rusya olmuştur.¹⁷⁴ İki ülke arasındaki görüşmeler 8 Ocak 1995 tarihindeki Rusya-İran nükleer anlaşması ile sonuçlanmış, İran ile Rusya arasındaki nükleer işbirliği ABD ve AB'nin itirazlarına rağmen günümüze kadar devam etmiştir.

ABD'nin Orta Doğu politikasını belirleyen iki temel unsurdan birincisi petrol ve doğal gaz kaynaklarının dünyaya kesintisiz olarak dağıtımının sağlanması, diğeri ise İsrail devletinin varlığını sürdürmesi olmuştur. Bu konulardan herhangi birine tehdit oluşturan ülke veya ülkeler grubu ABD'nin çıkarlarına da tehdit oluşturmuş olarak kabul edilmektedir. Bu perspektiften bakınca, İran'ın nükleer silahlar geliştirme yeteneğini kazanması, ABD açısından hem Basra Körfezi üzerinde hâkimiyet kurma girişimlerinde daha cesaretli olması sonucunu getirebilecek, hem de özellikle İslam devriminden sonra ülkeyi yöneten mollaların sık sık dile getirdiği "İsrail devletini yok etme" konusunda bu kez çok ciddiye alınmasını gerektirecek imkân ve kabiliyetlere sahip olabileceği bir gelişme olarak görülmektedir. Bu iki olasılık da ABD açısından "kabul edilemez" bulunmaktadır.¹⁷⁵

ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney bir ABD ulusal radyo kanalına 21 Ocak 2005'te verdiği demeçte, "İsrail, Tahran yönetiminden gelecek bir nükleer tehditten

¹⁷³ Arzu Celalifer, a.g.e.

¹⁷⁴ İran'ın Rusya ile yaptığı Nükleer işbirliği ve ABD'nin tutumu için; Victor Mizin, "The Russia-Iran Nuclear Connection and U.S Policy Options", **MERIA Journal**, Vol:8, No:1, March, 2004.

¹⁷⁵ Mustafa Kibaroglu, İran'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri ve Alınabilecek Tedbirler, www.harpak.tsk.mil.tr/duyurular/SEMPOZYUM_MART_2006/07_MUSTAFA_KIBAROGLU.doc.

kurtulmak için bu ülkeye herkesten önce müdahaleye karar verebilir”¹⁷⁶ diyerek bir anlamda İran’a gözdağı vermekte, diğer bir taraftan da uluslararası kamuoyunun tepkisini ölçmeye çalışmaktadır. İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad ise ABD’ye karşı çok sert bir çıkış yaparak;

“Nükleer silaha inanmıyoruz. Medeniyet, kültür ve mantığa sahip ülkenin nükleer silaha ihtiyacı olmaz. Nükleer silaha sahip Batılı ülkeler, cephanelerini doldurmuş ve onlarca yeni nükleer santral kuruyor. Buna rağmen İran’ı suçluyorlar. İran halkını bu doğal haktan mahrum etmeye kalkışıyor ve bu kıymetli enerjinin kendi tekellerinde olmasını istiyorlar. Bu nasıl bir mantık? Bu mantıkla dünyayı yönetemezsiniz.

Batı dürüst değil. İran bilimde ilerlesin istemiyorlar. Bunlar ortaçağın radikal düşünceleri değil mi? Teknolojik ilerlemelerine rağmen bazı Batı ülkeleri zihniyet itibarıyla ortaçağda yaşıyor. Siz 21. yüzyılda dünyayı ortaçağ düşüncesiyle yönetmek istiyorsunuz. Batılı ülkeler, İran halkını, hükümetini ve devrimini iyi tanısin. Yoksa son pişmanlık fayda etmez.

Adalet ve maneviyatla barış sağlanır, silahla, milletlerin servetini yağmalamakla huzur sağlanmaz”¹⁷⁷ diyerek görüşlerini ifade etmiştir.

ABD’nin İran’a yönelik nükleer silah suçlamaları 2002 yılı sonlarına doğru uluslararası bir krize dönüşmüştür. Gerginliği yumuşatarak bir anlamda üzerindeki baskıyı hafifletmeye çalışan İran, 2003 başında Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması’nı imzalayarak BM Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu’nun (UAEK) kısmi denetimini kabul etmek zorunda kalmıştır.¹⁷⁸ Ortam biraz yumuşamasına rağmen UAEC raporlarında İran’ın denetçilere destek vermediğinin belirtilmesi ile 2003 sonlarında bunalım tekrar artmıştır.

Uluslararası Atom Enerji Kurumu Başkanı El Baradei’nin 2004 Haziranında Rusya Atom Enerji Ajansı Başkanı Aleksandr Rumyantsev’i ziyareti esnasında Rumyantsev’in yaptığı açıklamalar Rusya’nın İran ile ilgili yaklaşımını göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Rumyantsev, “İran nükleer silah geliştirme konusunda UAEC Ek Protokolünü imzalamıştır ve nükleer silah geliştirme niyeti yoktur. Devlet başkanımızın G-8 zirvesinde söylediği gibi,

¹⁷⁶ Erol Bilbilik, a.g.e, s.19.

¹⁷⁷ “Nükleer Poker Kıyamete Gidiyor”, http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=2593. (21.01.2007)

¹⁷⁸ Cavid Veliev, “AB’nin İran’la Arabuluculuk Faaliyetleri”, <http://www.tusam.net/degerlendirme.asp?id=102&sayfa=15>. (04.02.2007)

Moskova Tahran'la olan nükleer işbirliğini devam ettirecek ve hiçbir dış baskı bunu engelleyemez"¹⁷⁹ açıklamasını yapmıştır.

UAEEK kurallarına göre bir ülkenin enerji üretimi amacıyla nükleer tesis inşa etmeden önce diğer ülke ve kurumlardan izin almasına gerek yoktur. Sadece tesise nükleer maddelerin getirilmesinden altı ay öncesinde bu tesis ile ilgili açıklama yapılması gerekmektedir.¹⁸⁰ Aslında burada sorun nükleer tesis yapılması değil, bunu yapan ülke ile ilintilidir. Dünya üzerinde İran'dan başka birçok ülke nükleer çalışmalar yapmaktadır. Ama gerek İran'ın ABD ve İsrail ile ilişkileri, gerekse rejimin ileri gelenlerinin sert söylemleri dikkatlerin İran üzerinde toplanmasına sebep olmaktadır.

Bu alandaki tartışmalar ve sorunların varlığı, nükleer teknolojinin "ikiyüzlü" olması gerçeğinde yatmaktadır. Nükleer tesislerde barışçıl amaçlarla sadece elektrik üretimi yapılabileceği gibi, nükleer silahın en önemli girdisi olan zenginleştirilmiş uranyum ya da plütonyum üretmek de mümkündür.¹⁸¹

İran yönetimi ısrarla enerji üretme amaçlı bir nükleer faaliyet yürüttüğünü ve bu durumun tamamen barışçı amaçlara yönelik olduğunu her platformda dile getiriyor. Burada insanın aklına İran gibi petrol ve daha önemlisi doğal gaz rezervleri zengin bir ülkenin niçin buna gerek duyduğu sorusu takılıyor.¹⁸² Normal şartlarda buna verilebilecek en iyi cevap bir ülkenin enerji kaynaklarını çeşitlendirmesinden daha doğal bir şeyin olamayacağıdır. Gerçekten de gelişen teknolojiye paralel olarak ülkelerin enerji ihtiyaçları da artmaktadır. Fosil yakıtların sınırlılığı ve sevkiyatı problemi de ülkeleri yeni arayışlara itmektedir. Bu anlamda İran'ın da yeni enerji kaynaklarına yönelmesi güçlü ve gelişen bir devletin gerekliliği olarak görülebilir.

Ancak İran'ın nükleer enerji üretmek için yeterli hammaddeye sahip olmaması ve uranyum üretim maliyetinin dünya ortalamasının 3-5 katı üstünde olduğu yönündeki tahminler İran'ın başka amaçlar için nükleer faaliyet yürüttüğü yorumunun yapılmasına neden olmaktadır. Bütün bunlara bir de nükleer silah yapımına en uygun reaktör tipi olan "Arak"

¹⁷⁹ Cavid Veliev, "Rusya-İran Nükleer İşbirliği", <http://www.tusam.net/degerlendirme.asp?id=19>. (10.01.2007)

¹⁸⁰ Hasan Ersel, "İran'ın Nükleer Tutkusu, Aslında İç Sorunun Dışa Yansıması", <http://www.tepav.org.tr/tur/index.php?type=article&cid=33>. (17.01.2006)

¹⁸¹ Arzu Celalifer, "Türkiye – İran İlişkilerindeki Dönüm Noktaları ve Son Gelişmelerin Değerlendirilmesi", <http://www.turkishweekly.net/turkce/yazarlar.php?type=13&id=92>. (17.01.2007)

¹⁸² Hasan Ersel, "İran'ın Nükleer Tutkusu, Aslında İç Sorunun Dışa Yansıması", <http://www.tepav.org.tr/tur/index.php?type=article&cid=33>. (17.01.2007)

ağır su reaktörünün yapılması eklenince kuşklar daha da arttı.¹⁸³ İran yönetiminin, zenginleştirilmiş uranyumu dörtte biri fiyata dışardan almak yerine neden üretmeyi tercih ettiği ve dünyanın ikinci büyük petrol ve doğalgaz üreticisiyken neden nükleer enerjiye ihtiyaç duyduğu sorularının tam açıklığa kavuşturulmaması İran'ı 'nükleer şüpheli' konumunda bırakıyor.¹⁸⁴ Bu yüzden başta Amerika olmak üzere birçok batılı devlet ve İsrail, İran'ın amacının barışçıl enerji üretme olmadığını her fırsatta dile getirmektedir.

İran'ın nükleer faaliyetleri ile ilgili olarak uluslararası kamuoyunu ikna edebilmesi için daha şeffaf olması gerekmektedir. Ancak konunun bir de ABD tarafı var:

“ABD-İran ilişkilerinde kilit soru şu olmalıdır: “Eğer Nükleer programı olmasa idi, ABD İran ile yine de ilgilenir miydi?” Bu soruya olumsuz cevap vermek mümkün değildir. Çünkü ABD, İran ile birçok nedenle ilgilenmektedir. Nedir bunlar? Öncelikle İran radikal bir rejimle yönetilmektedir. Bu yönetimin başta komşuları olmak üzere pek çok ülkeye rejim ihraç etme gayretleri tüm dünyaca bilinmektedir. Bunun için ABD, radikal yönetim tarzını öne sürerek İran'ı hukuk dışı devlet (Rogue state) ilan etmiştir. Ayrıca 2005 yılı Haziran ayında seçilen yönetim, İsrail'e ve ABD'ye açıkça meydan okumaktadır. Bu çok önemli nedenlerle medeniyetler çatışması içindeki İran, ABD'nin doğal hedefi haline gelmiştir.”¹⁸⁵

Tüm dış baskılara rağmen Moskova ile Tahran arasındaki nükleer işbirliği günümüze kadar sürmüştür. ABD, İran'ın nükleer programı ile ilgili iddialarına devam etmekle birlikte BM nezdindeki girişimleri Rusya, Çin ve zaman zaman Hindistan'ın muhalefeti nedeniyle pek de başarılı olmamıştır. İran ise ortamın karışıklığından faydalanarak nükleer programına devam etmektedir. Zaman zaman ortam gerilse de Rusya ve Çin'in desteğini alan İran rahat tavırlar sergilemektedir.

İran'ın elinde iki büyük koz var; Enerji kaynakları ve jeopolitik durumu.¹⁸⁶ ABD'nin tek başına yahut birkaç müttefikiyle birlikte İran'a uygulayacağı ambargo sonuçsuz kalabilir, çünkü Rusya, Çin, Hindistan ve Orta Asya devletleri ile ekonomik ilişkileri iyi seviyede olan İran için ABD ambargosunun etkisi yüzeysel olacaktır. Bu duruma bir de İran'ın dünyanın üçüncü büyük petrol ve ikinci büyük doğalgaz rezervlerine sahip ülkesi olması ve dünyanın

¹⁸³ Hasan Ersel, “İran'ın Nükleer Tutkusu, Aslında İç Sorunun Dışa Yansıması”, <http://www.tepav.org.tr/tur/index.php?type=article&cid=33>. (17.01.2007)

¹⁸⁴ Faruk Akkan, “Amerika İran'ı Neden Vuramaz?”, <http://www.aksyon.com.tr/detay.php?id=24013>. (21.01.2007)

¹⁸⁵ Giray Saynur Bozkurt, “11 Eylül Sonrası Amerikan-İran İlişkileri”, *Jeopolitik*, Mart 2006, Sayı:26, s.55.

¹⁸⁶ İlter Türkmen, “İran ‘merkez ülke’ mi oluyor?”, <http://www.obiv.org.tr/ilter122.htm>, (05.01.2007)

bu yakıtlara her geçen gün gereksinimlerinin artması eklenince İran'ın rahatlığının sebebi daha iyi anlaşılabilir.

İran ile önümüzdeki on yıl için milyarlarca dolarlık karşılıklı iş anlaşmaları yapan Rusya ve Çin anlaşılabilir sebeplerle bu ülkeye yönelik yaptırımları desteklemiyor. İran'daki nükleer santrallerin inşasını da üstlenen Rusya'nın önümüzdeki on yılda İran'dan 80 milyar dolarlık bir gelir beklediği biliniyor. Çin'in İran'la yaptığı anlaşmalar ise gelecek 30 yılı kapsayacak nitelikte. Dünyanın en çok enerji tüketen ikinci ülkesi konumundaki Çin bu konudaki açılığının çoğunu İran'dan karşılıyor ve bu ülkenin petrol ve doğalgazı için bugüne kadar 100 milyar dolara varan bir yatırım yapmış durumda.¹⁸⁷

Fakat İran'ın göz ardı ettiği bir boyut ise Çin ve Rusya'nın aynı şekilde Avrupa'nın nereye kadar arkasında duracağı. Kuşkusuz Çin açısından ülkesinde çok önemli bir konumdaki Amerikan sermayesi ve yatırımları ile Rusya Federasyonu açısından ABD'nin Putin'e desteği, aynı zamanda Rusya Federasyonu'nun toprak bütünlüğüne gösterdiği saygı paha biçilmez kıymetler.¹⁸⁸

Ambargo uygulamasının uluslararası bir konsensüsle uygulanmadan başarılı olamayacağını gören Washington yönetiminin bir diğer argümanı da İran içinde meydana gelecek bir halk ayaklanmasıdır. Bu konuda İran'daki reformcu öğrenci gruplarından hayli ümitli olan Washington, bu grupların desteklenmesi için 2006-2007 yılı bütçesinde 75 milyon dolarlık bir ödenek ayırmıştır.

Amerika'nın 'devrim yapmaya alışık halka yeni bir devrim' planıyla giriştiği bu ayaklandırma projesine çoğu İran uzmanı doğmadan ölmüş nazarıyla bakıyor. Amerikalıların Irak derslerini İran'da uygulayamayacaklarını söyleyen uzmanlar, İran'ın azınlıkları olarak görülen Azerilerin Farisilerle Şiilik ortak paydasında buluştuklarını, dinî lider Ali Hamaney'in dahi Azeri olduğu mevcut durumda Azerilerin İran'da rejime karşı bir ayaklanma başlatmasının mümkün olmadığını hatırlatıyor. İran'da silaha sarılma potansiyeli en yüksek olan Kürt gruplar da rejimi tehdit edemeyecek durumda. Dahası

¹⁸⁷ Faruk Akkan, "Amerika İran'ı Neden Vuramaz?", <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=24013>. (21.01.2007)

¹⁸⁸ "Nükleer Poker Kıyamete Gidiyor", http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=2593. (21.01.2007)

Amerikalıların Kürt kartına oynamasının başta Türkiye olmak üzere bölgedeki bütün ülkeleri rahatsız edeceği biliniyor.¹⁸⁹

Amerika'nın bir diğer seçeneği de yetkili ağızlardan zaman zaman dile getirilen askeri müdahale. Bush, NBC televizyonuna verdiği röportajda, İran'ın, nükleer silah programının varlığıyla ilgili olarak uluslar arası toplumu yanıtsız bırakmayı sürdürmesi durumunda ABD'nin nasıl tepki vereceği sorusuna karşılık, "Umarım bu meseleyi diplomatik olarak çözebiliriz. Ancak asla hiçbir seçeneği göz ardı etmeyeceğim"¹⁹⁰ diyerek askeri müdahale seçeneklerinin de bulunduğunu ifade etti.

Amerikan yönetiminde etkin olan Rice, Cheney gibi isimlerin de dile getirdiği askeri müdahale seçeneğinin ise önünde önemli engeller var. Öncelikle hedefteki ülke olan İran, Amerika'nın daha önce saldırdığı Afganistan ve Irak gibi ülkelere kıyasla çok büyük ve güçlü bir ülke. İran ordusu batılı kaynaklarda, Orta Doğu ve Körfez Bölgesi'nde en büyük askerî güç kabul ediliyor. Muvazzaf mevcudu 540.000 olan ordu, aynı zamanda 350.000 yedeğe sahip.¹⁹¹ Bu anlamda zaten Irak'taki savaştan bile net bir galibiyet elde edememiş ABD'nin işi zor görünüyor. ABD'nin taktik nükleer silahların da kullanılacağı bir askeri müdahaleye hazır olduğunu söylese de Amerikan kamuoyunun Afganistan ve Irak batağında boğuşan askerleri için yeni bir cephenin açılmasına izin vermeyeceği tahmin ediliyor.¹⁹²

Amerika'nın önündeki bir diğer engel de uluslar arası ortam. Rusya ve Çin gibi Birleşmiş Milletler'in iki daimi üyesinin bu tür bir müdahaleye karşı oldukları bilinmekte. Tahran'ın dış politikasında Rusya ve Çin özel bir öneme sahip. Her iki devletin de BM Güvenlik Konseyi üyesi olması ve elinde tuttuğu veto kartı, Tahran'ı ABD ile ilişkilerinde yaşadığı gerilimde büyük ölçüde destekliyor.¹⁹³ Rusya ve Çin'in bırakın askerî müdahaleyi, İran'a yönelik ekonomik yaptırımları dahi veto edeceklerini ifade etmesi, BM Güvenlik Konseyi'nin diğer iki üyesi İngiltere ve Fransa'nın da güç kullanımına karşı olmaları Washington yönetimini zor durumda bırakıyor. ABD ile AB İran'ın nükleer programı hususunda fikir birliğine sahip olsalar da bu amaçlara ulaşmada izlenecek yöntem konusunda

¹⁸⁹ Faruk Akkan, "Amerika İran'ı Neden Vuramaz?", <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=24013>.

¹⁹⁰ "İran'a müdahale gündemde" <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?viewid=525478>. (14.02.2007)

¹⁹¹ "Nükleer Poker Kıyamete Gidiyor-2", http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=2592

¹⁹² Faruk Akkan, "Amerika İran'ı Neden Vuramaz?", <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=24013>

¹⁹³ "Nükleer Poker Kıyamete Gidiyor-2", http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=2592

uzlaşmamaktadırlar.¹⁹⁴ Amerika'nın sert tutumuna rağmen AB eleştirel diyalogdan yana ısrarını sürdürüyor.

ABD'yi İran'a askeri müdahaleden alıkoyacak tek faktör kamuoyunun direnci değil. İran'ın Hamas, Hizbullah ve İslamî Cihad gibi örgütlerle ilişkisi, bu ülkeye yönelik savaş küresel bir terör dalgasına dönüştürebilir. Bu sebeple İran'ın nükleer silahlarından en fazla korkan İsrail'in bile askeri müdahale fikrine direnç gösterdiği biliniyor.¹⁹⁵ ABD'nin, İran'a müdahale konusunda bir başka endişesi de askeri saldırının, ayrılıklar içindeki İslam âleminin birleşmesine yol açma ihtimalidir. Amerikalı bir yetkili bu konudaki endişesini, "Amerika'nın bir saldırısı Arap dünyasındaki ayrılıkları ortadan kaldırıp Suriye, İran, Hizbullah ve Hamas'ın bize karşı savaş vermelerine, bu arada Suudi Arabistan ve Mısır'ın da Batı'yla olan bağlarını sorgulamalarına yol açabilir. Bu bizim için olabilecek en kötü kâbustur"¹⁹⁶ şeklinde dile getiriyor.

ABD'deki yeni muhafazakârların savunduğu İran'a askeri saldırı seçeneğine engel başka faktörler de var. Bunlardan en önemlilerinden biri de bölgede çok sayıda asker bulunduran ABD'nin, saldırı durumunda İran tarafından kolayca hedef haline gelecek olması. İran'ın önde gelen din adamlarından Ayetullah Ahmed Cenneti de ABD'nin Irak, Afganistan ve Körfez'deki askeri mevcudiyetini kastederek, "Amerikalılar etrafımızı sardı. Ama bu bizim avantajımıza. Amerikalılar şimdi doğu, batı veya başka yönlerde bizim vuruş menzilimiz içinde" demişti¹⁹⁷

Askeri müdahalenin önündeki en büyük engellerden biri de petrol. En ufak bir gerginlik ya da sert ifade bile yükselen petrol fiyatları bir de savaş durumunda iyice alıp başını gideceği, hele bir de İran'ın dünya deniz ticaretinin kalbi Hürmüz Boğazı'nı kapatması ihtimali¹⁹⁸ saldırı planları yapan Amerika için önemli bir engel olarak gözükmekte. Bölgenin petrolüne bağımlı olan devletlerin tepkisi ve savaş ile birlikte oluşabilecek ekonomik kriz de ABD'yi düşündürmekte. Bütün bu veriler ışığında Amerika yine de İran'a saldırırsa;

İran, Irak'taki müttefikleri ile ABD ve İngiliz varlıklarına büyük çaplı zararlar verebilir.

¹⁹⁴ Utku Yapıcı, "İran-Avrupa Birliği İlişkileri", **Jeopolitik**, Mart 2006, Sayı:26, s.68

¹⁹⁵ Faruk Akkan, "Amerika İran'ı Neden Vuramaz?", <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=24013>

¹⁹⁶ M. Emin Arvas, "Amerika İran'a Niye Saldıramaz?"

<http://www.yenisafak.com.tr/yorum/?q=1&c=12&i=31334&Amerika/%C4%B0rana/niye/sald%C4%B1r>
amaz (29.04. 2007)

¹⁹⁷ M. Emin Arvas, "Amerika İran'a Niye Saldıramaz?"

¹⁹⁸ M. Emin Arvas, "Amerika İran'a Niye Saldıramaz?"

Lübnan'da yer alan Şii Hizbullah, İsrail ve dünyanın farklı noktalarında saldırılar gerçekleştirebilir.

Hamas ve İslami Cihad örgütleri İsrail'e yoğun saldırılar gerçekleştirebilir.

ABD ve İngiliz güçlerinin İran petrollerinin yüzde 70'inin çıkarıldığı Kuzistan'a saldırmasına karşılık, İran Hürmüz Boğazı'nı kapatır ve tankerler bombalanabilir.

Afganistan'daki Şiiler, Kabil'e ve ABD varlıklarına saldırılar gerçekleştirebilir

130 dolarları bulabilecek petrol fiyatları tüm dünyada ekonomik kriz yaşanmasına neden olabilir.

İran, Suriye ve Kuzey Kore yakınlaşması yeni bir dünya savaşını tetikleyebilir.

İran petrolünden mahrum kalan Çin enerji açığını karşılamak üzere Orta Asya ülkelerine yönelir ve Çin'le Rusya'nın arası açılabilir. Alternatif olarak Çin, İran'dan gizli petrol alımına devam ederek dünyayı karşısına alabilir.¹⁹⁹

Amerika İran'a saldırırsa yukarıda saydığımız seçeneklerden biri veya birkaçı gerçekleşebilir. Yahut gelişen/gelişecek olaylara paralel olarak yeni seçenekler ortaya çıkabilir. Tabi bunların hiçbirinin olmaması, böyle bir saldırının yaşanmaması da mümkündür. Bunu belirleyecek olan İran-ABD ilişkilerindeki gelişmeler ve uluslararası kamuoyunun tutumu olacaktır.

¹⁹⁹ Faruk Akkan, “Amerika İran’ı Neden Vuramaz?”, <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=24013>

SONUÇ: İran Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim

İran dış politikasının devrimden önce Şah dönemini ve devrimden sonraki seyrini incelediğimiz bu çalışmada göze çarpan, üzerinde durulması gereken iki kavram vardır: “Süreklilik” ve “Değişim.”

Öncelikle İran’ın devrimden önceki ve devrimden hemen sonraki dış politika şablonlarını karşılaştırdığımızda birbirine tamamen yabancı ve zıt iki şablon görülmektedir. Batılı mantığıyla bakıldığında oldukça şaşırtıcı ve inanılmaz gelen bu durum aslında sanıldığı kadar şaşırtıcı değildir. Problem, olaya batı gözüyle, batı mantığıyla yaklaşmamızdan kaynaklanmaktadır. Dünyanın her yerinde hükümetler ve hatta rejimler değişmekte ve bu değişimler o ülkenin dış politikasına da etki etmektedir, ama bu değişiklik belirli sınırlar içinde kalmaktadır. Bu denli köklü bir değişikliği açıklayabilmek için İran’ın içyapısına bakmak ve hatta mümkünse İran’a “dışarıdan” değil, “içeriden” bakabilmek gerekir. Zira dışarıdan bakmak, dışarının değer yargılarıyla ve kavramlarıyla ölçüm yapmak yanıltıcı

sonuçlar verebilir. Devrimi ve devrim sonrası süreci açıklamada genellikle bu yanılgıya düşülmektedir.

Şah dönemi İran dış politikasına egemen olan Batıcı/Amerikancı ve laik nitelikte söylemlerin, birdenbire ve tartışmasız terk edilmesinin en önemli nedeni İran toplumu nezdinde kabul görmemiş, özümsememiş olmasıdır. Şah tarafından ülkeye uygulanan/uygulanmak istenen bu kavramlar toplumda yerleşmemiş ve saray çevresinde kalmış söylemlerdir. Bu yüzden de terki çok zor olmamıştır. Batılı ülkelerde her görüşün bir savunucusu gurup ya da kesim vardır. Bunlar ister iktidarda isterse muhalefette olsunlar, toplum içinde ister çoğunluk, isterse azınlıkta olsunlar bu görüşlerin savunucusu olurlar. İşte Şah dönemi İran'ı bu görüşleri savunacak elitlerden yoksundur, böyle olunca da değişim bu kadar kesin ve katı olmuştur.

Devrimden sonra İran'ın dış politikasına egemen olan düşünce, devrim ile yerleşen rejimin ve ülkenin güvenliği, sonra da mevcut rejimin dış dünyaya sunumu, ihracı çabası olmuştur. Bunun için kullanılan araçlar ve çizilen yolların pek de başarılı olamadığı geçen çeyrek yüzyıl zarfında görülmüştür.

Devrimin ideologu, önderi, uygulayıcısı, kısacası her şeyi olan Humeyni'nin ölümünden sonra İran üç cumhurbaşkanı ve bir “Rehber” gördü. Bu süre zarfında tartışılan konu ise rejimin değişip değişmediği, sürekliliğin sağlanıp sağlanamadığı olmuştur. Her lider değişiminde bu konu tekrar gündeme gelmiş ve konu üzerinde büyük tartışmalar yaşanmıştır. Burada genellikle gözden kaçan değerlendirmelerin yine batı tarzıyla yapıldığı, kullanılan kavramların İran'da farklı anlamlar ifade ettiğidir. “muhafazakâr”, “radikal”, “ılımlı”, “reformist” gibi kavramlar aslında İran için pek fazla bir şey ifade etmiyor. Bu kavramlarla yapılan değerlendirmeler ise eksik kalmaya mahkûm oluyor.

Rafsanjani için kullanılan “pragmatist”, “dışa açılımcı” gibi sıfatlar, Hatemi için dile getirilen “ılımlı”, “reformist”, “liberal” gibi benzetmeler ve yeni lider Ahmedinecat için söylenen “radikal İslamcı”, “sertlik yanlısı”, “muhafazakâr” gibi sıfatlar aslında İran'da pek bir şey ifade etmiyor. Daha önce de belirttiğimiz gibi Humeyni'den sonra İran üç cumhurbaşkanı ve bir “Rehber” gördü. Hepsinin de değişik sıfatları oldu ve hepsi iktidara geldiklerinde farklı tanıtımları oldu, “dışa açılımcı”, “pragmatist”, “Ayetullah Gorbaçov”, “değişimin yeni yüzü”, “radikal İslamcı” gibi tanıtımlarla gelip ülkeyi yönettiler. Birbirlerinden farklı sıfatlarla nitelenen üç liderden sonra bugün İran'da ne gibi değişimler

oldu yahut bir başka deyişle İran'ın yapısı devrimden bugüne farklılaştı mı? İşte esas sorulması gereken soru da budur.

Bu sorunun cevabını yine İran'dan biri; Humeyni'nin kızıyla birlikte Paletsine (Filistin) dergisini çıkaran ve editörlüğünü yapan Dr. Javad Sharbaf veriyor. Sharbaf'a göre, ister sağ olsun isterse sol, herkes İmam'ın (Humeyni) çizgisini kabul eder. Hepsi onun talebelerindendir. Her iki gurup da sistemi kabul eder. İktidar değişir; ama sistem değişmez.

Bunu daha iyi anlayabilmek için üç liderin özelliklerine bakacak olursak; Humeyni'den sonraki ilk cumhurbaşkanı Rafsancani, Humeyni'nin en yakınındaki isimlerden biri, kendinden sonraki cumhurbaşkanı Hatemi'nin gerek seçilmesinde, gerekse Hatemi ile Rehber arasındaki problemlerin çözümünde Hatemi'ye destek olan birisi. Rafsancani şu anda son seçimlerde yenildiği cumhurbaşkanı Ahmedinecat ile birlikte şu anda İran'ın iç ve dış politikasına yön veren “ Düzenin Yararını Teşhis Heyeti”nin başkanı olarak görev yapmakta. Hatemi ise bir dönem Humeyni'nin en yakınındaki guruptan ve Humeyni döneminde önemli görevlere getirilmiş birisi. Son cumhurbaşkanı Ahmedinecat ise Hamaney'e bağlı yeni nesil siyasetçilerden olmasının yanında eski bir “Devrim Muhafızları Ordusu” üyesi. Görülen o ki Humeyni'den sonra İran'ın yönetiminde söz sahibi olan liderler üslup farklarına rağmen aynı grup içinden yetişmiş kimseler.

Nükleer faaliyetler hususunda da İran'ın çizgisinde bir sapma yoktur. Aslında İran ta da Şah zamanından beri nükleer faaliyetler hususunda çalışmalar yapmakta. Devrim ile birlikte nükleer faaliyetlerin yavaşlamasının nedeni İran'ı yönetenlerdeki görüş farklılığı değil, devrimle birlikte yaşanan izolasyon ve ekonomik sıkıntıların sonucudur. Bu yüzden nükleer anlamda dün İran'ı ile bugünkü arasında bir fark olmadığı gibi düşman algılaması da pek değişmemiştir. Bugünün Ahmedinecat İran'ına baktığımızda ise devrimin ilk yıllarında olduğu gibi yine aynı düşmanlar: ABD ve İsrail, yine aynı tür söylemler hemen göze çarpıyor.

Aslına bakılırsa İran'ın sertlik yanlısı politik söylemleri aynı zamanda halkın İran rejimine olan bağlılığını ve ülkenin İslami kimliğini pekiştirmenin bir aracı olarak da kullanılmaktadır. Bu anlamda dış politikadaki sert söylemlerin zaman zaman iç politikaya yönelik boyutlarıyla da düşünülmesi gerekir.

Bununla birlikte İran dış politikasında dini motifler kadar milli çıkar hesabına dayalı pragmatik bir dış politik geleneğın olduğunu söylemek de yanlış olmaz. Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan olaylarda İran'ın Ermenistan tarafını tutması bu şekilde açıklanabilir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ABRAHAMİAN, Ervand, **Humeynizm: İslam Cumhuriyeti Üzerine Derlemeler**, (Çev: M.Toprak), Metis Yayınları, İstanbul, 2002,

ALAN, Bülent, **D-8: Yeni Bir Dünya**, Yörünge Yayınları, İstanbul, 2001.

ALPAR, Cem, M.T.Ongun, **Dünya Ekonomisi ve Uluslar arası Ekonomik Kuruluşlar**, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

- ARI, Tayyar, **Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi**, Alfa yayınları, İstanbul, 1998.
- ARI, Tayyar, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa yayınları, İstanbul, 2004.
- ARI, Tayyar, **İran, Irak ve ABD: Önleyici Savaş ve Hegemonya**, Alfa yayınları, İstanbul, 2004.
- ÇANDAR, Cengiz, **Dünden Yarına İran**, Yalçın yayınları, İstanbul, 1981.
- ÇEKİRGE, Y.Aksoylar, **Namludaki Karanfilden Şeriata İran**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1997.
- ERALP, Atila, Özlem TÜR, "İran'la Devrim Sonrası İlişkiler", **Türkiye ve Ortadoğu; Tarih, Kimlik, Güvenlik**, Der: M.B. Alltunışık, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.
- ERENDİL, Muzaffer, **Çağdaş Ortadoğu Olayları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.
- FIĞLALI, E.Ruhi, (Kurul Başkanı) **Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1987.
- GERÇEKSEVER, Abdülkadir, **Kayıp Kimlik: Basra Körfezi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005
- JUERGENSMEYER, Mark, **Yeni Soğuk Savaş: Dini Milliyetçilikler Seküler Devleti Tehdit Ediyor**, (Çev: A.Yalçın), Pınar Yayınları, İstanbul, 2001.
- KEPEL, Gilles, **Cihat, İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi**, (Çev: H.Bayrı), Doğan Kitap, İstanbul, 2001.
- KHOSROKHAVAR, F, O.ROY, **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, (Çev: İ.Yerguz), Metis yayınları, İstanbul, 2000.
- NORENG, Qystein, **Petrol ve İslam**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998.
- OĞUZ, Sami, **Gülümseyen İslam; Hatemi'nin Ağzından İran'da Değişim**, (Çev: Nazila H. Nejad), Metis yayınları, İstanbul, 2001.
- TURAN, Ömer, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta: Ortadoğu**, Yeni Şafak yayınları, İstanbul, 2003.
- TÜLÜMEN, Turgut, **İran Devrimi Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.
- TÜRKEŞ, Mustafa, İlhan UZGEL (Derleyen), **Türkiye'nin Komşuları**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- SARAY, Mehmet, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

SÖNMEZOĞLU, Faruk (Derleyen), **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der yayınları, İstanbul, 1998.

WRIGHT, Robin, **Son Büyük Devrim; Humeyni'den Bugüne İran**, Çev: Ş.Türkömer, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001.

YERGIN, Daniel, **Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, (Çev: Kamuran Tuncay), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995.

MAKALELER

- AĞACAN, Kamil, “ABD’den Azerbaycan’a İran ve Rusya Markajı”, **Stratejik Analiz**, Haziran, 2006, Sayı:74
- ATAY, Mehmet, “İran İslam Devriminde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler”, **Avrasya Dosyası**, Sonbahar,1999, Cilt:5, Sayı:3
- BİLBİLİK, Erol, “Büyük Ortadoğu Projesi ve İran”, **Jeopolitik**, Mart, 2006, Sayı:26
- BOZKURT, Giray Saynur, “11 Eylül Sonrası Amerikan-İran İlişkileri”, **Jeopolitik**, Mart 2006, Sayı:26
- CAŞIN, Mesut Hakkı, “İran’ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları”, **Avrasya Dosyası**, Sonbahar, 1999, Cilt:5, Sayı:3
- DEMİRTEPE, M.Turgut, “Tahran’da Değişim Sürecinde İktidar Mücadelesi” **Avrasya Dosyası**, Sonbahar,1999, Cilt:5, Sayı:3
- DİKKAYA, Mehmet, “Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun: Türkiye, Rusya ve İran”, **Avrasya Dosyası**, Sonbahar, 1999, Cilt:5, Sayı:3
- ERSUN, Ömer, “Bush, Ahmedinecat ve Yüce Tanrı”, **Stratejik Analiz**, Haziran, 2006, Sayı:74
- FAIRBANKS, Stephen C, “Iran: No Easy Answers”, **Journal of International Affairs**, Vol: 54, No: 2, 2001
- HUNTER, Shireen T. ”İran Perestroikası Köklü Değişim Olmaksızın Mümkün Mü?”, **Avrasya Dosyası**, Sonbahar,1999, Cilt:5, Sayı:3.
- KESKİN, Arif, “İran’da Azerbaycan Milliyetçiliği ve Karikatür Krizi”, **Stratejik Analiz**, Temmuz, 2006, Sayı: 75.
- KESKİN, Arif, “İran Nasıl Yönetiliyor?”, **Stratejik Analiz**, Ağustos, 2006, Sayı:76.
- KUHNAVAR, Nefise, “İran’da Yeni Muhafazakârların Zaferi”, **Aksiyon Dergisi**, sayı: 552, 04.Temmuz.2005.
- ÖZTÜRK, Muhsin, “İran Kimliğini Arıyor”, **Aksiyon Dergisi**, Sayı:557, 8 Ağustos 2005.
- RAKEL, Eva, “Paradigms of Iranian Policy in Central Eurasia and Beyond”, **Perspectives on Global Development and Technology**, Vol: 2, No: 3-4, 2003
- SARİOLGHALAM, Mahmood, “Understanding Iran: Getting Past Stereotypes and Mythology”, **The Washington Quarterly**, Vol: 26, No: 40
- SEMİZ, Yaşar, Birol AKGÜN, “Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri”, **Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Yıl:5, Sayı:9, Nisan, 2005

ŞAHİN, Mehmet, “Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt:1, Sayı:1, 2006

SÜRÜCÜ, Cengiz, “Otokrasi, Modernite, Devrim: İran’ın En Uzun Yılı”, **Avrasya Dosyası**, Sonbahar,1999, Cilt:5, Sayı:3.

TAKEYH, Ray, “Iranian Options: Pragmatic Mullahs and America’s Interests”, **The National Interest**, Fall 2003

TAFLIOĞLU, Serkan, “İran, Silahlı İslami Hareketler ve Barış Süreci”, **Avrasya Dosyası**; İsrail Özel, Sayı:5 No:1,Sonbahar 1999, s.47.

YAPICI, Utku, “İran-Avrupa Birliği İlişkileri”, **Jeopolitik**, Mart 2006, Sayı:26

İNTERNET

<http://www.cia.gov>

<http://www.tusam.net>

<http://www.zaman.com.tr>

<http://www.hurriyet.com.tr>

<http://www.irna.ir>

<http://www.gloria.idc.ac.il>

<http://www.setav.org>

<http://www.aksyon.com.tr>

<http://www.cnnturk.com>

<http://www.milliyet.com.tr>

<http://www.hurriyet.com.tr>

<http://www.sabah.com.tr>

<http://www.avsam.org>

<http://www.turksam.org.tr>

<http://www.harpak.tsk.mil.tr>

<http://www.aysam.gen.tr>

<http://www.irangezi.com>

<http://www.millicozum.com.tr>

<http://www.stradigma.com>

<http://www.bbc.co.uk>

<http://www.kimkimdir.gen.tr>

<http://www.obiv.org.tr>

<http://www.tepav.org.tr>

<http://www.turkishweekly.net>

<http://www.diplomatikgozlem.com>

<http://www.radikal.com.tr>

<http://www.tusiad.org>

<http://www.foreignpolicy.org.tr>

<http://www.zaman.com.tr>

<http://www.jeopolsar.com>

<http://www.yenisafak.com.tr>

<http://www.wikipedia.org>